

# แนวทางการศึกษาการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญา

## Approach to Study of Indigenous Knowledge Organization

ดร. มาลี กาบมาลา<sup>1</sup>

Dr.Malee Kabmala

### บทคัดย่อ

บทความแนวทางการศึกษาการจัดระบบความรู้และภูมิปัญญา โดยการสังเคราะห์เนื้อหาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญา ความสำคัญและความหมาย ประเภทภูมิปัญญา ลักษณะสำคัญของความรู้ภูมิปัญญา แนวทางการจัดระบบความรู้ทั้งระบบความรู้สากลและระบบความรู้ภูมิปัญญา โดยนำเสนอแนวทางการศึกษาภูมิปัญญาของนักวิชาการทั้งของไทยและตะวันตก อาทิเช่น ศูนย์คติชนวิทยา คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (2550) ได้ศึกษาระบบภูมิปัญญาโดยใช้กรอบการมองเชิงระบบและทฤษฎีทางการสื่อสารและการวิเคราะห์และสังเคราะห์ความหมายภูมิปัญญา คุณลักษณะและรากฐานของภูมิปัญญา และการพิจารณาจากความเชี่ยวชาญของผู้ให้นิยาม Geertz นำเสนอแนวทางการศึกษาจาก วิธีคิด ประกอบด้วยส่วนที่เป็นกระบวนการและผลผลิตด้วยการวิเคราะห์ตีความ ที่เรียกว่า อรรถศาสตร์ชาติพันธุ์ (Ethno semantics) Foucault นำเสนอแนวทางการวิเคราะห์ภูมิปัญญาด้วยวิธีการศึกษาชาติวงศ์ (Genealogy) ส่วน Keyes นำเสนอแนวทางวิธีการศึกษา คือ 1) การศึกษาระบบจำแนกของชาวบ้าน 2) การศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน 3) การศึกษาระบบคุณค่าพื้นบ้าน 4) การศึกษาผ่านโลกทัศน์หรือการตีความของชาวบ้าน และกาญจนา แก้วเทพ นำเสนอแนวทางการศึกษาในฐานะที่เป็นเครื่องมือและโครงสร้างการวิเคราะห์การผลิตและกระบวนการ การวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นกับส่วนที่มองไม่เห็น

<sup>1</sup> รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาสารสนเทศและการสื่อสาร คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น; Associate Professor, Information and Communication Department, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University

## Abstract

The review outlines the themes that have been available in the indigenous knowledge literature: the importance of indigenous knowledge, types, characteristics and the relationship of the indigenous knowledge. The emphasis of the review is on the analysis and synthesis of the study approaches of the local knowledge, conducted by western and Thai native scholars. For example, The Folklore Center of Chulalongkorn University (2007) employed system and communication theories to analyze and synthesize the definition, characteristics and principles of indigenous knowledge, expertise of those who provided its definition. Geertz used ethno semantics with the interpretation technique to examine the process and outputs of indigenous knowledge. Foucault proposed the study approach using genealogy to analyze local wisdom. And Keyes divided the study method into 4 items: 1) an examination of indigenous knowledge classification of local people, 2) local people's thinking system, 3) local value system, and 4) native people's interpretation of the indigenous knowledge. Gaewthep proposed the study approach are tool and structure, product and process, visible and invisible to analyze indigenous knowledge.

**คำสำคัญ:** ภูมิปัญญา ระบบความรู้พื้นบ้าน

**Keywords:** Local wisdom, Indigenous knowledge, Indigenous knowledge systems

## บทนำ

ภูมิปัญญาเป็นระบบความรู้พื้นบ้านเกิดจากความรู้ที่คนในชุมชนเป็นผู้สร้างขึ้น จากความสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อม รวมไปถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อคนทั้งภายในและภายนอกชุมชน ในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนแรงงาน ผลผลิต หรือการพึ่งพาอาศัยกัน และจากความสัมพันธ์เหล่านี้ทำให้ชุมชนได้สร้างระบบความรู้ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตในมิติ ความรู้เกี่ยวกับการทำมาหากิน ความรู้ในการสร้างระบบความสัมพันธ์กับคนภายในและภายนอกชุมชน ความรู้ในการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ โดยระบบความรู้ทั้งหมดนั้นได้

เกิดขึ้นในวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและการดำรงอยู่ของชุมชนเป็นเวลานาน และมีกระบวนการถ่ายทอดหรือส่งผ่านความรู้นั้นจากรุ่นสู่รุ่น (Hawanoen, 2002) ภูมิปัญญาเป็นการแสดงถึงศักยภาพในการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเองของชุมชน ซึ่งความรู้ถูกพัฒนาขึ้นโดยอาศัยระยะเวลา ประสบการณ์ในการดำรงชีวิต มีการสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน และสามารถประยุกต์ใช้ให้กลมกลืนกับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปตามสมัย มีลักษณะเป็นพลวัตเชื่อมโยงกับทรัพยากรทางธรรมชาติของชุมชนนั้น ๆ แม้กระนั้นก็มีข้อแตกต่างกับความรู้เชิงวิทยาศาสตร์ 2 ประการคือ มีความเฉพาะเจาะจงในท้องถิ่นหรือระบบนิเวศชุดหนึ่ง ๆ ในขณะที่ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เป็นลักษณะสากลทั่วไป และความจำเพาะของภูมิปัญญาท้องถิ่นเชื่อมโยงอย่างแนบแน่นกับมิติทางสังคม ถ่ายทอดกระบวนการทางสังคม ไม่สามารถซื้อขายได้เหมือนความรู้ในตำราทางวิทยาศาสตร์ (Santasombt, 1999) ประการสำคัญคือการสืบเสาะภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่ยาก ไม่สามารถแสวงหาได้จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ ผู้ที่ต้องการข้อมูลจะต้องเข้าไปอาศัยในพื้นที่ เพื่อเรียนรู้และสัมผัสวิถีชีวิตต่างๆ จากชาวบ้านโดยตรง ดังนั้นควรจัดเก็บความรู้เชิงนิเวศท้องถิ่นไว้ในฐานข้อมูลภูมิปัญญาในระบบที่ถาวร ตรวจสอบได้ สะดวกต่อการเพิ่มพูนองค์ความรู้ให้ทันสมัย ทั้งนี้ภูมิปัญญามีโอกาสที่สูญหาย เมื่อปัจจัยในการดำรงชีวิตและสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป จึงควรมีการศึกษา และตรวจสอบความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์เพื่อเก็บเป็นคลังความรู้ ก่อนที่จะสูญหายไปกับยุคสมัย โดยสาระสำคัญของภูมิปัญญาเป็นเรื่องของความรู้ ความสามารถ ความคิดและสติปัญญาที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งใช้ในการดำรงชีพ ซึ่งรวมทั้งการปรับตัวต่อระบบนิเวศและสังคมวัฒนธรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ภูมิปัญญาเกิดจากการเรียนรู้ สะสม และถ่ายทอดประสบการณ์ของคนในท้องถิ่น ภูมิปัญญามีฐานคิดในลักษณะองค์รวม ซึ่งสะท้อนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และวัฒนธรรมในระบบนิเวศหนึ่ง ๆ โดยไม่แยกเป็นสาขาวิชาและไม่แยกต่างหากจากธรรมชาติเช่นเดียวกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (Kanchanapan, 2001; Santasombt, 1999) ภูมิปัญญาเป็นระบบความรู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์ Keyes (1978) เรียกความรู้ที่ว่า Practical thought ซึ่งแตกต่างจาก Theoretical thought เป็นความคิด ความเข้าใจ ทศนคติ ที่ได้พัฒนาการก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ระบบความรู้พื้นบ้านเมื่อเปรียบเทียบกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือความรู้เชิงทฤษฎี คุณลักษณะของความเป็นระบบมีโครงสร้างและมีตรรก

อาจมีความชัดเจนและตายตัวน้อยกว่า แต่คุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านอยู่ที่คุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต

## ความหมายและความสำคัญของภูมิปัญญา

นักวิชาการด้านภูมิปัญญาได้กำหนดคำ (Terms) และนิยามความหมายไว้ในลักษณะเดียวกันที่หลากหลาย ได้แก่ ภูมิปัญญา (Indigenous knowledge) ภูมิปัญญาดั้งเดิม (Traditional knowledge) ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local wisdom) ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular wisdom) ความรู้พื้นบ้าน (Rural knowledge) ระบบความรู้พื้นบ้าน (Indigenos knowledge system) ความรู้ที่เป็นแนวปฏิบัติ (Practical knowledge) และความรู้ที่เป็นเทคโนโลยีพื้นบ้าน (Technical knowledge) เป็นต้น โดยคำเหล่านี้มีจุดร่วมของความหมายที่เป็นลักษณะเฉพาะ คือ เป็นองค์ความรู้ที่มีความเชื่อมโยงบูรณาการสูง มีความจำเพาะกับท้องถิ่น และเป็นองค์ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการสั่งสมความรู้และประสบการณ์โดยมีการปรับตัวของชาวบ้านให้เข้ากับบริบทแวดล้อมในสภาวะการณนั้นๆ ภูมิปัญญาเป็นเรื่องของพื้นบ้านที่ถือปฏิบัติกันมา และเป็นองค์ความรู้ท้องถิ่นที่มีฐานพลังอยู่ในและการพัฒนาภายใต้เงื่อนไขเฉพาะทั้งในส่วนที่มีลักษณะเฉพาะพื้นที่ทางภูมิศาสตร์นั้นๆ การพัฒนาระบบความรู้แต่ละอย่างได้มีการสะสมมากขึ้น จึงเป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงประสบการณ์ของบรรพชนในแต่ละรุ่นที่มีการสั่งเกตอย่างระมัดระวัง และเป็นประสบการณ์ที่ผ่านการพิสูจน์ว่าดีหรือล้มเหลวมาแล้ว (Grenier,1998) ซึ่งสอดคล้องกับ Jansoon (1995) ได้นิยามความหมายภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึงพื้นเพรากฐานของความรู้ของชาวบ้านหรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้และมีประสบการณ์สืบทอดกันมาด้วยตนเอง ทั้งทางตรงและทางอ้อมซึ่งเรียนรู้จากผู้ใหญ่หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าภูมิปัญญาพื้นบ้านหมายถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง ที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นสติปัญญาเป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้านทั้งกว้าง ทั้งลึกที่ชาวบ้านสามารถคิดเอง ทำเองโดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

ส่วน Samutcup & Kitoasa (1999) ได้ให้ความหมายในทัศนะของนักมานุษยวิทยาที่เรียกว่า “ระบบความรู้ของคนพื้นบ้านเฉพาะถิ่น” ว่าหมายถึง ผลึกของประสบการณ์ชีวิตมนุษย์ โดยภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ในสองระดับคือ ระดับปัจเจกบุคคล และระดับชุมชน

นอกจากนี้นักวิชาการได้ให้ความหมายไปในทิศทางเดียวกัน โดยที่มองภูมิปัญญาว่าเป็นเรื่องของความรู้ ความคิด ความเชื่อ หรือระบบความรู้เชิงปฏิบัติของชาวบ้านที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต การให้คุณค่า ความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ ผ่านการเรียนรู้ สั่งสม และมีการพัฒนา ก่อรูปขึ้นมาจากประสบการณ์การใช้ชีวิตที่พึงพาระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งเป็นไปตามเงื่อนไขของทางกายภาพ และเป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ มีการปรับตัว ต่อสู้ ต่อรอง ประยุกต์ และสร้างใหม่เพื่อให้ดำรงอยู่ได้ท่ามกลางกระแสความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย และมองว่าภูมิปัญญามีความหมายด้วยกันสองลักษณะ กล่าวคือ ภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นของเก่าที่ชาวบ้านได้ประพฤติปฏิบัติและถ่ายทอดต่อกันมา และภูมิปัญญาที่เป็นของเก่าและมีการปรับตัว เปลี่ยนแปลง และประยุกต์ให้สอดคล้องกับการแก้ปัญหาในสภาวะการณ์ต่าง ๆ ในของแต่ละยุคที่เปลี่ยนไป การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่มีอิทธิพลทั้งภายในและภายนอกที่เข้ามามีบทบาทต่อสภาพสังคมโดยรวม ไม่ว่าจะเป็นนโยบายภาครัฐ การเมือง และกระแสวัฒนธรรมอื่น ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้นมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในการเอาชนะอุปสรรคทางธรรมชาติ ทางสังคมและการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในการดำรงชีวิตที่มีการสั่งสมสืบทอดและปฏิบัติสืบทอดกันมา จนเป็นประสบการณ์และมีการปรับเปลี่ยนเพื่อให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป

ภูมิปัญญาเกิดจากชาวบ้านและชุมชนเป็นสิ่งสำคัญที่ใช้แก้ปัญหาเพื่อการดำรงชีพและการอยู่ร่วมกันในสังคม อย่างไรก็ตามแม้เป็นองค์ความรู้ที่มีความสำคัญและมีอยู่หลากหลายโดยทั่วไป แต่เมื่อถูกละเลยขาดการยอมรับหรือการสืบทอด ภูมิปัญญาเหล่านี้ก็จะขาดสายใยแห่งความเชื่อมโยงระหว่างของเก่ากับใหม่ ระหว่างอดีตกับปัจจุบันและอาจทำให้สูญหายไปจากสังคมได้ จะเห็นได้ว่านอกจากภูมิปัญญาจะมีความสำคัญที่ชาวบ้านได้ใช้เพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ เพื่อการดำรงชีวิตแล้ว ภูมิปัญญายังสามารถทำให้คนในชุมชนพึ่งตนเองในการดำรงชีพได้ โดยเฉพาะด้านเศรษฐกิจซึ่งถ้ามีการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาพัฒนาจนทำให้เกิดการเชื่อมโยงกันระหว่างองค์ความรู้เดิมกับความรู้สมัยใหม่อาจทำให้ภูมิปัญญาเหล่านี้เกิดคุณค่า สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันและลดการพึ่งพิงจากสังคมภายนอกได้ นอกจากนี้ภูมิปัญญายังมีความสำคัญในฐานะเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มหรือชนชาติที่ใช้ดำรงความเป็นกลุ่มหรือชนชาติของตน (Wasee, 1993) ภูมิปัญญานอกจากมีความสำคัญในฐานะเป็นพื้นฐานทางวัฒนธรรมของแต่ละสังคมแล้วยังก่อให้เกิดความสมดุลระหว่างความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ไม่จะเป็นทางเศรษฐกิจประเพณี

วัฒนธรรม หรือภูมิปัญญาทำให้เกิดความสงบสุขในการดำรงชีพของคนในชุมชน และยังสามารฟึ่งตนเองได้โดยนำภูมิปัญญามาเป็นฐานในการพัฒนาสิ่งต่างๆ เพื่อให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างความผาสุก อยู่ดีกินดีได้

## ประเภทภูมิปัญญา

จากการศึกษาภูมิปัญญา นักวิชาการมีมุมมองที่แตกต่างกันในการจำแนกประเภทภูมิปัญญา อาทิเช่น ตามระดับความรู้ ระบบความสัมพันธ์ แหล่งกำเนิดความรู้ รูปแบบภูมิปัญญา และกลุ่มความรู้ภูมิปัญญา

### 1. การจำแนกตามระดับความรู้ภูมิปัญญา

Santasombt (1999) ได้จำแนกความรู้ภูมิปัญญาออกเป็น 4 ระดับ คือ ระดับแรก ความรู้ระดับทรัพยากรเป็นความรู้พื้นฐานที่สุด ซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับสภาพพื้นที่ ทรัพยากรต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพืช สัตว์ แหล่งน้ำ ที่ดิน เป็นต้น โดยความรู้ดังกล่าวชาวบ้านสามารถระบุประเภทและลักษณะคุณสมบัติต่างๆ ได้ เช่น เมื่อเห็นต้นข้าวในที่นาต้องสามารถระบุได้ว่าเป็นข้าวเหนียวหรือข้าวเจ้า เป็นข้าวพันธุ์อะไร เช่น พันธุ์หอมมะลิ สามารถปลูกได้ดีในพื้นที่นาหามหรือนาดอน เมื่อเจอปลาในน้ำระบุได้ว่าปลาอะไร กินได้หรือไม่ได้ เป็นต้น ระดับที่สอง) ความรู้ระดับระบบการจัดการทรัพยากร ซึ่งพัฒนาขึ้นมาจากความรู้ในระดับแรก เช่น ความรู้เกี่ยวกับเทคนิค วิธีการ ในการจัดการระบบการผลิตข้าวหอมมะลิ ปลูกในดินดำและกักเก็บน้ำได้ดี การคัดเลือกและเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การเก็บเกี่ยวช่วงที่ปลายรวงเหลือง การจัดการน้ำในการเกษตรของแต่ละฤดูกาล การจำแนกชนิดดินแต่ละประเภทว่า ควรใช้เพื่อการใด เช่น ดินดำอุดมสมบูรณ์ใช้ในการเพาะปลูก ดินที่เป็นส่าเกลือมีความเค็มสูง ไม่เหมาะสำหรับการเพาะปลูก เป็นต้น ระดับที่สาม) ความรู้ระดับความเชื่อและพิธีกรรมที่พัฒนาขึ้นจากความรู้ระดับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรที่จำเป็นต้องมีการสร้างกฎเกณฑ์ร่วมกัน พบเห็นในรูปของความเชื่อและพิธีกรรม เช่น ความเชื่อในเรื่อง สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น ผีปู่ตา ผีแม่เพีย ผีแม่ย่านาง เป็นต้น ซึ่งคุ้มครองชาวบ้านที่เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรทุกประเภทในเขตป่าบุ่งป่าทาม ความเชื่อที่เคารพในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างอ่อนน้อมและตระหนักถึงบุญคุณของทรัพยากร เมื่อความรู้ดังกล่าวถูกใช้ผ่านประสบการณ์หลายชั่วอายุคนและพัฒนากลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ และการใช้ประโยชน์จาก

ทรัพยากร ซึ่งเชื่อมโยงโดยตรงกับการใช้ประโยชน์ในหลากหลายรูปแบบ เช่น การเกษตร การเลี้ยงวัวควาย การหาปลา การจัดการน้ำ การต้มเกลือ เป็นต้น ระดับที่สี่) ความรู้ระดับวิธีคิดที่พัฒนาขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับธรรมชาติ ด้วยระบบที่มีเหตุผลผ่านการตรวจสอบและพิสูจน์ในชีวิตจริงมาเป็นเวลาช้านาน เช่น ความเชื่อเรื่องผีปอบตา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่ป่าบุงป่าทาม ซึ่งไม่ใช่ความเชื่อที่ไร้เหตุผล หากแต่เป็นวิธีคิดที่สะท้อนให้เห็นถึงระบบคิดที่เป็นพื้นฐานในการจัดการระบบความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ แวดล้อม ความเชื่อดังกล่าวเป็นหลักสำคัญในการวางกฎเกณฑ์เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน อีกทั้งมีการผลิตซ้ำผ่านสมาชิกในชุมชนจากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่นหนึ่ง มีการปรับเปลี่ยนและประยุกต์ใช้ใหม่ตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา เช่น การนำเอาความเชื่อเรื่องผีปอบตา ผีแม่เพี้ย มาใช้เป็นพลังยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนในการต่อสู้เรียกร้องสิทธิในการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าบุงป่าทามหลังการสร้างฝายราษีไศลกับรัฐบาล

## 2. การจำแนกตามระบบความสัมพันธ์

มุมมองของ Buosonte (1992) และ Chamsanthia (1988) ได้แบ่งภูมิปัญญาตามระบบความสัมพันธ์ คือ ภูมิปัญญาด้านความเชื่อที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติและสิ่งเหนือธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับงาน และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับการทำมาหากิน ที่มีลักษณะของการพึ่งพาอาศัยกันเพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้ในสังคม

## 3. การจำแนกตามแหล่งกำเนิดของภูมิปัญญา

Na Talang (2001) ได้แบ่งประเภทตามแหล่งกำเนิดของภูมิปัญญา คือ 1) ภูมิปัญญาที่อยู่ในพื้นที่ เป็นความรู้ ความเชื่อของชาวบ้านที่เกิดจากประสบการณ์ที่มีการพัฒนาและได้สั่งสมจากคนรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง และจากการปรับตัวในการดำรงชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศ 2) ภูมิปัญญาที่มาจากภายนอกเกิดจากการรับเอาวัฒนธรรมของกลุ่มชนอื่นมาปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม 3) ภูมิปัญญาที่เกิดจากการผลิตใหม่หรือการผลิต เป็นการแก้ปัญหาในการปรับตัวให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความเปลี่ยนแปลง

## 4. การจำแนกตามรูปแบบของภูมิปัญญา

นอกจากนี้ Ramitanondh (1994) ได้แบ่งความรู้ภูมิปัญญาตามรูปแบบของภูมิปัญญา ออกเป็น 2 ประเภท คือ 1) เป็นรูปธรรมภูมิปัญญาที่จับต้องได้ สัมผัสได้ เช่น

เกษตรกรรมพื้นบ้าน การประมง 2) ภูมิปัญญาที่เป็นเรื่องนามธรรม สัมผัสได้ค่อนข้างยาก เช่น อุดมการณ์หรือหลักยึดในการดำเนินชีวิต อุดมการณ์นี้มาจากการยกระดับแบบแผนและสติปัญญาอันเกิดจากการเรียนรู้สะสมและถ่ายทอดประสบการณ์ที่ยาวนาน โดยปกติอุดมการณ์ของการใช้ชีวิตบนพื้นฐานภูมิปัญญามีความเรียบง่าย ไม่เบียดเบียนสรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวง ทั้งพืชและสัตว์รวมทั้งมนุษย์ด้วยกันเอง

#### 5. การจำแนกตามกลุ่มความรู้

Somkane (1992) ได้จัดกลุ่มความรู้ภูมิปัญญาออกเป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1) ด้านคติ ความเชื่อ และหลักการปฏิบัติ ที่เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการถ่ายทอดสั่งสมสืบทอดกันมา กลุ่มที่ 2) ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันต่อมา กลุ่มที่ 3) ด้านการประกอบอาชีพในท้องถิ่น เป็นภูมิปัญญาที่ปรากฏออกมาในรูปแบบการทำมาหากินของคนในชุมชน กลุ่มที่ 4) ด้านแนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นการนำแนวคิดเหล่านั้นมาประยุกต์ใช้กับเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของชุมชน เช่น การทำระบบน้ำหยดเพื่อให้พืชได้รับน้ำตลอดเวลา เป็นต้น ส่วน The Center of Folklore Research, Faculty of Arts Chulalongkorn University (2007) ; Office of the National Culture Commission (2008) ได้สังเคราะห์วรรณกรรมภูมิปัญญาและแบ่งขอบเขตเนื้อหาความรู้ภูมิปัญญาออกเป็น 9 กลุ่ม ดังนี้

1. ด้านภาษาและวรรณกรรม ได้แก่ ความสามารถในการอนุรักษ์และสร้างสรรค์ผลงานด้านภาษา คือ ภาษาถิ่น ภาษาไทยในภูมิภาคต่างๆ รวมถึงด้านวรรณกรรมท้องถิ่นและการจัดทำสารานุกรม ภาษาถิ่นการปริวรรตหนังสือโบราณ การฟื้นฟูการเรียนการสอนของท้องถิ่นต่างๆ

2. ด้านเกษตรกรรม ได้แก่ ความสามารถในการผสมผสานองค์ความรู้ ทักษะและเทคนิค ด้านการเกษตรกับเทคโนโลยี โดยการพัฒนาบนพื้นฐานคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งคนสามารถพึ่งพาตนเอง ในสภาวะการณ์ต่างๆ ได้ เช่น การทำการเกษตรแบบผสมผสาน การแก้ปัญหาการเกษตรด้านการตลาด การแก้ปัญหาด้านการผลิตและการรู้จักปรับใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมกับการเกษตร เป็นต้น

3. ด้านปรัชญา ศาสนาและประเพณี ได้แก่ ความสามารถประยุกต์ และปรับใช้หลักธรรมคำสอนทางศาสนา ปรัชญาความเชื่อและประเพณีที่มีคุณค่าให้เหมาะสมต่อบริบททางเศรษฐกิจสังคม เช่น การถ่ายทอดวรรณกรรม คำสอน การบวชป่า การประยุกต์

### ประเพณีบุญท้าว

4. ด้านศิลปกรรมและโบราณคดี ได้แก่ ความสามารถในการสร้างสรรค์ผลงานทางด้านศิลปะสาขาต่างๆ เช่น จิตรกรรม ประติมากรรม นาฏศิลป์ คีตศิลป์ การละเล่นพื้นบ้านและนันทนาการ

5. ด้านโภชนาการ/คหกรรม ได้แก่ ความสามารถในการเลือกสรร ประดิษฐ์และปรุงแต่งอาหารและยาได้เหมาะสมกับความต้องการของร่างกายในสภาวะการณ์ต่างๆ ตลอดจนผลิตเป็นสินค้าและบริการส่งออกที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมาก รวมถึงการขยายคุณค่าเพิ่มของทรัพยากรด้วย

6. ด้านการแพทย์แผนไทย ได้แก่ ความสามารถในการจัดการป้องกันและรักษาสุขภาพของคนในชุมชน โดยเน้นให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองทางด้านสุขภาพและอนามัยได้ เช่น ยาจากสมุนไพรอันมีอยู่หลากหลาย การนวดแผนโบราณ การดูแลและรักษาสุขภาพแบบพื้นบ้าน เป็นต้น

7. ด้านอุตสาหกรรมและหัตถกรรม ได้แก่ การรู้จักประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในการแปรรูปผลผลิต เพื่อการบริโภคอย่างปลอดภัย ประหยัด และเป็นธรรมชาติ ซึ่งเป็นขบวนการให้ชุมชนท้องถิ่น สามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ ตลอดทั้งการผลิตและการจำหน่าย ผลผลิตทางหัตถกรรม เช่น การรวมกลุ่มของกลุ่มโรงงานยางพารา กลุ่มโรงสี กลุ่มหัตถกรรม เป็นต้น

8. ด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ความสามารถเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งการอนุรักษ์พัฒนาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน เช่น การบวชป่า การสืบชะตาแม่น้ำ การทำแนวปะการังเทียม การอนุรักษ์ป่าชายเลน การจัดการป่าต้นน้ำ และป่าชุมชน เป็นต้น

9. ด้านกองทุน ธุรกิจชุมชนและอาชีพ ได้แก่ ความสามารถในการด้านการสะสมและบริหารกองทุนและสวัสดิการชุมชน ทั้งที่เป็นเงินตราและโภคทรัพย์เพื่อเสริมความมั่นคงให้แก่ชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม เช่น การจัดการกองทุนของชุมชนในรูปแบบของสหกรณ์ออมทรัพย์ รวมถึงความสามารถในการจัดสวัสดิการในการประกันคุณภาพชีวิตของคนให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม โดยการจัดตั้งกองทุนสวัสดิการรักษายาบาลของชุมชน และการจัดระบบสวัสดิการบริการชุมชน

การจำแนกประเภทภูมิปัญญา ส่วนใหญ่ยังคงให้ความสำคัญกับภูมิปัญญาในฐานะเป็นเครื่องมือใช้ในการจัดการกับปัญหาให้คนในท้องถิ่น สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ทั้งปัญหาระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ มนุษย์กับการทำมาหากิน และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีการประยุกต์ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลง และพัฒนาหรือปรับภูมิปัญญาเพื่อใช้แก้ไขปัญหาให้สอดคล้องและเหมาะสมกับสภาวะการทางสังคมที่เปลี่ยนไป แม้ว่าภูมิปัญญาจะแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ แต่การแยกดังกล่าวมิได้แยกจากกัน เป็นอิสระยังคงผสมผสานระหว่างกันและกันอย่างแยกไม่ออก จะเห็นได้ว่าแม้เป็นความรู้ ความเชื่อและประสบการณ์ที่มีการปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา แต่เมื่อมีวัฒนธรรมอื่นเข้ามาในสังคม ซึ่งถ้าชาวบ้านมองเห็นในคุณประโยชน์และคุณค่าก็ย่อมมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือประยุกต์สิ่งต่างๆ ที่เห็นว่าดีหรือเหมาะสม เข้ามาใช้ร่วมกับภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมเพื่อให้สามารถใช้งานได้ดีขึ้น รวมทั้งถ้าการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมนั้นไม่เอื้ออำนวยก็จะมีการปรับเปลี่ยนหรือปรับปรุงภูมิปัญญาเพื่อให้สังคมดำรงอยู่ได้ เช่น การหันไปใช้ทรัพยากรอื่นๆ ทดแทน หรือการผลิตสิ่งอื่นๆ ทดแทน เป็นต้น ซึ่งการปรับรับดังที่กล่าวสะท้อนให้เห็นรูปแบบของกิจกรรมในการรักษาที่มีลักษณะที่หลากหลายที่ขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ในการมองและให้คุณค่าของชาวบ้าน รวมถึงการปรับใช้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตที่เป็นจริงในสภาพของสังคม

## ลักษณะสำคัญของความรู้ภูมิปัญญา

ลักษณะสำคัญของความรู้ภูมิปัญญาตามทัศนะของนักวิชาการด้านภูมิปัญญา มีความหลากหลาย ทั้งนี้ผู้เขียนได้วิเคราะห์สาระและสังเคราะห์ลักษณะสำคัญของความรู้ภูมิปัญญา ดังนี้

1. ที่มาของภูมิปัญญา ลักษณะสำคัญของความรู้ภูมิปัญญามีที่มาจากการที่บุคคล ชุมชนมีความเคารพผู้อาวุโส และให้ความสำคัญแก่ประสบการณ์ จึงให้ความเคารพผู้อาวุโสที่มีประสบการณ์มากกว่า (Wasee, 1993) เกิดจากการถ่ายทอดความรู้ประสบการณ์จากผู้อาวุโสของชุมชน เกิดจากประสบการณ์การใช้ชีวิตธรรมชาติ อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตกับธรรมชาติในรูปของกฎเกณฑ์ที่พึงปฏิบัติและข้อห้าม เช่น ความเชื่อเรื่องผี ระบบเหมืองฝาย เกิดจากประสบการณ์เฉพาะด้าน เช่น การรักษาโรค เกิดจากการอยู่ร่วมกัน วัฒนธรรมที่แสดงออกในเรื่องของความเชื่อเรื่องบรรพบุรุษ และ

พิธีกรรมต่าง ๆ ประสบการณ์โดยตรงของชีวิตของบุคคลและชุมชน การได้รับจากความรู้ ความคิด ประสบการณ์จากบุคคลและชุมชนอื่น เกิดจากบุคคลและชุมชนสังเคราะห์ความรู้ ขึ้นใหม่จากประสบการณ์ตนเองและการคำบอกเล่าสั่งสอนโดยผู้อื่น และการเกิดจากการเปลี่ยนแปลงของวัตถุ จากประสบการณ์ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เป็นเหตุผล (The Center of Folklore Research, Faculty of Arts Chulalongkorn University, 2007 ; Tongdee, 2008)

**2. กระบวนการจัดการภูมิปัญญา** ลักษณะสำคัญของความรู้ภูมิปัญญา มีการบูรณาการ เป็นพลวัต มีความเชื่อมโยง มีการสะสม สั่งสมของความรู้ในอดีต เช่น ระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพโดยอาศัยหลักการพึ่งตนเองเป็นการอาศัยธรรมชาติไม่พึ่งพาปัจจัยภายนอก โดยมีการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย เช่น การปลูกพืชแบบเกษตรธรรมชาติ การทอผ้า การจักสาน เป็นต้น และมีลักษณะเป็นพลวัตโดยการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การนวด ข้าว การก่อสร้าง และการหล่อโลหะ การประกอบอาชีพที่เกิดจากการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การนวด ข้าว การก่อสร้าง และการหล่อโลหะ เป็นต้น (Chompoohong, 1999) ลักษณะความรู้สัมพันธ์กับความรู้กับบริบทฐานทรัพยากร โดยที่ความรู้ท้องถิ่นเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อรับใช้ สร้างความอยู่รอด และบ่งเกิดของความรู้ คือบริบทที่ก่อเกิดความรู้ นั้น มีฐานสำคัญอยู่ในภาคเกษตรกรรม และอิงอาศัยทรัพยากรชีวภาพ ดิน ฟ้า อากาศ ความหลากหลายของพันธุ์พืช (Buasay, 2004) มีกระบวนการจัดการของภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาและป้องกันปัญหา การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อการอยู่รอดของบุคคล ชุมชน และสังคม การแก้ไขปัญหา การจัดการแบบมีส่วนร่วม การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม เช่น การจัดการทรัพยากรน้ำ ดิน ป่า การจัดการกองคาราวานระบบนายฮ้อยเพื่อนำวัวและควายไปขาย การเลือกผู้นำในชุมชน เป็นต้น แกนหลักหรือกระบวนการทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่างๆ มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง และมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการสังคม (Tongchai, 2003) มีการกระจายความรู้ มีการถ่ายทอดความรู้ (Wasee, 1993) โดยผ่านช่องทางในการถ่ายทอดภูมิปัญญา ระบบสังคม ระบบการผลิต จารีตประเพณี พิธีกรรม การประกอบอาชีพ การทำมาหากิน วิถีชีวิตประสบการณ์ของชาวบ้าน ทางจารีตประเพณี การแสดงพื้นบ้าน งานศิลปะ (Ramitanondh, 1994)

**3. ความหมายเนื้อหาสาระ** ลักษณะสำคัญของความรู้ภูมิปัญญาเป็นความรู้ มีคุณค่า ความเชื่อ ค่านิยม ความฉลาดไหวพริบ ความเห็น

**3.1 ความรู้** เนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องนั้นๆ และมีลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ และเป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิตเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย มีคุณค่าและความหมาย (Jansoon, 1995 ; Thammawat, 1998) ความรู้ภูมิปัญญาปรากฏอยู่ในแนวคิด ทฤษฎี ญาณวิทยา มีลักษณะทั้งทางทฤษฎี (ตัวองค์ความรู้) ทางปฏิบัติ (การใช้ความรู้) เป็นระบบคิดเชิงปฏิบัติ (Practical thought) เป็นความรู้และประสบการณ์พื้นบ้านของบุคคล ชุมชน ที่ถือปฏิบัติกันมา และผ่านการพิสูจน์ว่าดีหรือลัทธิมาแล้ว ซึ่งความรู้มีความสัมพันธ์กับเวลา (Time) เทส (Space) เนื้อหาสาระ (Substce) และความเป็นเหตุเป็นผล (Casual reason) การจัดหมวดหมู่ความรู้ (Category) (Thongdee, 2008; Samutcup& Kitoasa,1999 ; Keyes, 1978 )

**3.2 ความเชื่อ** ความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องใดๆ หรือหน่วยสังคมใดๆ คือ สังคมนั้นมีความเชื่อ ซึ่งอาจยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันความถูกต้อง แต่หากมีการพิสูจน์ความเชื่อ นั้นแล้ว ความเชื่อก็จะกลายเป็นความรู้ สำหรับบางอย่างอาจพิสูจน์ไม่ได้ เช่น นรก สวรรค์ ตายแล้วไปไหน มีจริงหรือไม่ ก็จะเป็นความเชื่อเช่นนั้นตลอดไป ความเชื่อเป็นพื้นฐานสำคัญยิ่งของสังคมมนุษย์ มนุษย์แต่ละกลุ่มมีความเชื่อแตกต่างกันไป ซึ่งความเชื่อก็คือ ความศรัทธาหรือความยึดมั่นถือมั่น ซึ่งเป็นความสำคัญในการดำเนินชีวิตและความมั่นคงของสังคม ความเชื่อมีอยู่หลายระดับทั้งในการดำเนินชีวิตประจำวันอันเป็นความเชื่อโดยทั่วไป และความเชื่อที่เกี่ยวกับจิตวิญญาณ โลกนี้ โลกหน้า ความดี ความชั่ว นรก สวรรค์ บาปบุญคุณโทษ ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญยิ่งในภูมิปัญญา (Tongchai,2003 ; Tongdee (2008)

**3.3 ค่านิยม** ค่านิยมจึงเป็นพื้นฐานของการจัดรูปแบบพฤติกรรมที่ปรากฏ อยู่ภายใน และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในลักษณะต่างๆ ทางกาย วาจา และความคิด ค่านิยม ก็คือสิ่งที่กลุ่มสังคมหนึ่งๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีมีค่าควรแก่การกระทำ น่ายกย่อง หรือเห็น ว่าถูกต้องดีงาม ค่านิยมเป็นพื้นฐานสำคัญทางภูมิปัญญา เป็นบ่อเกิดพฤติกรรมของบุคคล แต่ละสังคม (Tongdee, 2008) โดยทั้งนี้ก็มีลักษณะเป็นประสบการณ์ของชาวบ้านที่ค้นพบ และนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันและถ่ายทอดออกในรูปแบบ ได้แก่ ความคิด ค่านิยมต่างๆ เพลงกล่อมเด็ก ภาษิต การละเล่นพื้นบ้าน เป็นต้น (Chompooohlong,1999)

**3.4 ความฉลาด** ทักษะที่ปรากฏอยู่ภายในจิตใจหรือจิตวิญญาณเป็นสิ่งที่สามารถนำมาใช้แก้ไข ป้องกัน ควบคุมเหตุการณ์ต่างๆ ไม่ให้เกิดเป็นปัญหาขึ้น หรือให้เป็นไปตามที่ตนเองหรือชุมชนต้องการ (Tongdee, 2008) มีลักษณะของการประยุกต์ใช้ความรู้ เช่น การประกอบอาชีพที่เกิดจากการผสมผสานความรู้เดิมกับความรู้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น การนวด ข้าว การก่อสร้าง และการหล่อโลหะ เป็นต้น (Chompoohlong, 1999) และเป็นเรื่องราวของการใช้ความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) ความเชื่อ (Belief) และพฤติกรรม (Behavior) เป็นองค์รวมหรือกิจกรรมทุกอย่างในวิถีชีวิต เป็นการแก้ไขปัญหา การจัดการ การปรับตัว การเรียนรู้เพื่อความอยู่รอดของบุคคล ชุมชนและสังคม เป็นแกนหลักหรือกระบวนทัศน์ในการมองชีวิตเป็นพื้นความรู้ในเรื่องต่างๆ มีลักษณะเฉพาะหรือมีเอกลักษณ์ในตัวเอง และมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อการปรับสมดุลในพัฒนาการสังคม (Tongchai, 2003)

**3.5 ความสามารถ** ศักยภาพและประสิทธิภาพที่มีอยู่ภายในบุคคล เช่น ชุมชนในการที่จะจัดการเรื่องใดเรื่องหนึ่งในลักษณะเดียวกับสิ่งที่เรียกว่า “พรสวรรค์” ซึ่งเป็นผลมาจากลักษณะทางกายและจิตใจร่วมกัน โดยแต่ละคนหรือแต่ละชุมชนย่อมจะต้องมีแตกต่างกัน เป็นต้น การที่บางคนสามารถปาฐกถาได้ดี ลำดับเนื้อหาและการแสดงออกทุกอย่างเป็นที่น่าชื่นชม ซึ่งถือว่าเป็นผลมาจากความสามารถที่มีอยู่ในของบุคคลนั้นๆ หรือบางชุมชนสามารถจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนได้ก็ถือว่าเป็นความสามารถของชุมชนนั้นๆ (Tongchai, 2003 ; Tongdee (2008)

**3.6 ความเห็น** ภาวะที่เกิดขึ้นหลังจากบุคคลหรือชุมชน ได้พิจารณาและใคร่ครวญโดยรอบคอบแล้วจึงลงมติตัดสินใจว่าควรจะแสดงออกในลักษณะเช่นไร เห็นด้วย ทำตาม ยอมรับ ปฏิเสธ ร่วมมือกระทำหรือดำเนินการ ฯลฯ ด้วยเห็นว่าดี ชั่ว เหมาะสม ไม่เหมาะสม เป็นบาป เป็นบุญ เป็นต้น ซึ่งความเห็นในลักษณะดังกล่าวนี้เป็น ภูมิปัญญาประการหนึ่งที่มีผลสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งกาย วาจา และจิตใจ (Tongdee, 2008)

**4. เป้าหมายของภูมิปัญญา** ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ปัญหา หรือ ป้องกันปัญหาเกี่ยวกับหน่วยสังคม และทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ลดการพึ่งพิงจากภายนอก ทำให้เกิดความสงบสุข ทำให้สามารถหรือมีแนวทางในการแก้ปัญหาหรือ ป้องกันปัญหาความขัดแย้งในชุมชนและระหว่างชุมชนได้อย่างเหมาะสม ตัวอย่างเช่น

สถาบันครอบครัวมีความสามารถในการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาขึ้นในครอบครัว และการดำรงความสัมพันธ์อันดีในครอบครัว การจัดการเหมืองฝาย โดยมีเป้าหมายเพื่อการจัดการน้ำ โดยใช้การจัดการแบบมีส่วนร่วมการแบ่งหน้าที่ การสร้างกฎเกณฑ์เพื่อใช้แนวทางในการปฏิบัติร่วมกันของชุมชน สังคม เป็นต้น

**5. องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์** องค์ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตที่สามารถนำมาใช้ในการแก้ปัญหา การแสวงหาทางออกให้กับชีวิตแสดงออกถึงการเกื้อกูลกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์ธรรมชาติ และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์ผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี การทำมาหากิน วิถีชีวิต ความเชื่อ เป็นต้น ความสัมพันธ์ทั้ง 3 ชุดนี้มีอิทธิพลซึ่งกันและกันและยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ของมนุษย์อีกด้วย โดยแสดงออกใน 2 ลักษณะคือ 1) ลักษณะที่เป็นความรู้ ความสามารถหรือแนวทางในการแก้ไขปัญหา และ 2) ลักษณะที่เป็นความเชื่อ ประเพณีหรือวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังเป็นตัวกำหนดแบบแผนวิถีการดำรงชีวิตในด้านต่างๆ ของมนุษย์ด้วยกัน ได้แก่ วิถีชีวิตด้านเศรษฐกิจ และแบบแผนการใช้ทรัพยากร วิถีด้านการเมืองการปกครอง การบริหารและกฎหมาย วิถีชีวิตด้านศาสนาและระบบความเชื่อ วิถีชีวิตด้านการศึกษา และถ่ายทอดความรู้ วิถีชีวิตด้านสุขภาพอนามัย ประเด็นสำคัญคือ วิถีชีวิตด้านต่างๆ เหล่านี้มีสัมพันธ์ภาพในเชิงการกำหนดซึ่งกันและกันอีกด้วย องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์แต่ละชุด (Ramitanondh, 1994) มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์โดยผ่านกระบวนการ การดำเนินชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคม การที่ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนจำเป็นต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำให้ทุกคนอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ก่อให้เกิดระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันอันประกอบด้วยครอบครัว เครือญาติ ชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเกิดเป็นจารีตประเพณี ระบบ กฎเกณฑ์ และพิธีการต่างๆ เป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งรุ่นปัจจุบัน และรุ่นต่อไปได้ยึดถือปฏิบัติ

2) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการผลิต วิถีชีวิต และระบบนิเวศ มนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ อาศัยความหลากหลายทางชีวภาพเป็นเครื่องยังชีพ โดยการเก็บหน่อไม้ เก็บเห็ด เก็บผัก หาเหิน โดยไม่ทำลายความสมดุลของธรรมชาติ ย่อมจะพึงพาธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน

จากการที่วิถีการดำรงชีวิตของมนุษย์จำต้องพึ่งพา และได้รับอิทธิพลจากธรรมชาติก็ล้วนได้เรียนรู้ สังคม ถ่ายทอด และปรับเปลี่ยนความคิด ความรู้จากธรรมชาติมาโดยตลอด ภูมิปัญญาของมนุษย์จึงเริ่มจากการแสวงหาปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นต่อการมีชีวิตรอด เช่น ปัจจัย 4 เป็นต้น การพึ่งพาธรรมชาติทำให้มนุษย์มีความสัมพันธ์ และมีความเข้าใจในธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร เช่น พื้นที่ภาคเหนือเป็นภูเขาสูง ทำให้ชุมชนต้องอาศัยที่ราบในหุบเขาเป็นที่ทำกิน และพึ่งพาการจัดการน้ำเพื่อการผลิต โดยจัดทำเหมืองฝายดึงน้ำเข้าบริเวณที่นา ขณะเดียวกันก็เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าทั้ง การหาอาหาร สมุนไพร เครื่องใช้ไม้สอย เลี้ยงสัตว์ โดยจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็น 3 ลักษณะ คือ ป่าต้นน้ำ ป่าไม้ใช้สอย และป่าประเพณี ถัดมาจากเขตป่าเป็นเขต ที่ไร่ ที่นาและที่อยู่อาศัย ทำให้เห็นว่ามีการผลิต และวิถีชีวิตที่สอดคล้องกับระบบนิเวศของท้องถิ่น

3) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี พิธีกรรม และความเชื่อ ภูเขา ต้นไม้ ป่า แม่น้ำ ลำธาร ตามระบบคิดหรือความเชื่อในวัฒนธรรมไทยล้วนแต่มีผีคอยดูแลรักษาทั้งสิ้น ระบบความเชื่อเรื่องผีจึงเปรียบเสมือนมาตรการที่สำคัญในการจำกัดขอบเขตการใช้ทรัพยากรไม่ให้ฟุ่มเฟือย หรือมากเกินไปจนสั่นคลอนภาพที่ระบบนิเวศจะรองรับได้ นอกจากนี้ความเชื่อดังกล่าวยังช่วยส่งเสริมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรอีกด้วย จากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ วิถีชีวิตของผู้คนจึงมีความผูกพันแน่นแฟ้นอยู่กับธรรมชาติมาโดยตลอด ภายใต้วิถีการดำรงชีวิตที่อาศัยเกื้อกูลกัน สะท้อนออกมาในรูปแบบของสัญลักษณ์ทางความเชื่อ และพิธีกรรมต่างๆ ที่เชื่อมโยงระหว่างคนกับการนับถือผีที่เป็นกฎเกณฑ์ตามประเพณี สำหรับควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน ป่าจึงถือว่าเป็นที่อยู่ของผี ทุกอย่างในป่าจึงถือว่าเป็นของผี เมื่อคนเข้าป่าจึงถือว่าเป็นการให้ผีเลี้ยง การบุกเบิกพื้นที่ทำกิน และที่อยู่อาศัยต้องมีการขออนุญาตเจ้าป่า เจ้าเขา ต้องมีการบวงสรวงผีป่า ผีขุนน้ำ รวมถึงผีอื่นๆ ที่ชาวบ้านอาศัยเป็นที่พึ่งทางจิตใจ ผีจึงเป็นตัวแทนของความสำคัญอันดั่งงาม ที่แฝงไว้ด้วยคุณค่าในเชิงสังคมและจริยธรรมต่อจิตใจของคนในชุมชน การแสดงความเคารพต่อธรรมชาติ ลักษณะของการสำนึกในความสำคัญธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นผ่านทางพิธีกรรม เช่น การไหว้ผีขุนน้ำ การไหว้ผีฝาย เป็นการแสดงความเคารพ และขอบคุณในธรรมชาติที่ได้น้ำเพื่อการเพาะปลูก พิธีกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความผูกพันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ และจิตสำนึกเพื่อให้มีการใช้ทรัพยากรที่เหมาะสม

## แนวทางการศึกษาการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญา

### 1. แนวทาง การจัดระบบความรู้สากล

Kumar (1985) กล่าวว่า การจัดระบบความรู้สำหรับสรรพวิชาใดก็ตาม มีประเด็นที่จะต้องพิจารณาร่วมด้วย กล่าวคือ 1) การจัดระบบความรู้ของแต่ละสาขาวิชา จะต้องสร้างหลักการ วิธีการ และแบบแผนการจำแนกและจัดหมวดหมู่ ซึ่งจะก่อให้เกิด ทฤษฎีการจัดหมวดหมู่ (Theory of classification) ที่ใช้สำหรับจัดประเภทของความรู้ที่มี อยู่จริงอย่างเป็นระบบ และใช้สำหรับเป็นแนวปฏิบัติในการจัดระบบความรู้ของแต่ละสาขา วิชา (Taylor, 2004) ดังนั้นความรู้แต่ละสาขาวิชาควรมีตัวแบบการจัดหมวดหมู่ (Model of classification) ที่มีความเฉพาะและสอดคล้องกับเนื้อหาที่มีอยู่ โดยตัวแบบนี้จะช่วยลด ข้อโต้แย้งระหว่างกับกลุ่มคนในสาขาวิชากับหน่วยงานที่ทำหน้าที่จัดระบบความรู้ได้ ซึ่งในขณะนี้หลักฐานบ่งชี้ว่ายังไม่มีการจัดหมวดหมู่ใดๆ ที่จะสามารถกำหนดแนวทาง หลักการวิธีการ และแบบแผนที่ครอบคลุมกับความรู้เฉพาะด้านได้ทั้งหมด (Mai, 2003) 2) แนวทางการวิเคราะห์หรือการแบ่งขอบเขตความรู้ที่มีอยู่ของแต่ละสาขาวิชานั้น ควรได้ รับการปรับปรุงให้สอดคล้องกับแนวคิดทางวิชาการของกลุ่มคนในสาขาวิชา ที่มักจะมี มุมมองเปลี่ยนไปตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ดังนั้นการจัดประเภทของความรู้ นั้นจึงต้องอิงอยู่กับทฤษฎีของความรู้ (Theory of knowledge) ของสาขาวิชานั้น (Taylor, 2004) และ 3) ในสภาพความเป็นจริงแล้วสรรพวิชาที่มีอยู่นั้น มีลักษณะเป็นพลวัต (Dynamic) ที่ปรับเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา การจัดระบบความรู้จึงต้องมีวิธีการที่เหมาะสม และมีความยืดหยุ่นต่อการปรับตัวให้ทันกับความก้าวหน้าในสรรพวิชาต่างๆ ที่เกิดขึ้น (Mai, 2003) ด้วยเหตุนี้การศึกษาด้านการจัดระบบความรู้จึงไม่ได้มีเป้าหมายแค่เพียงจัด ประเภทความรู้เท่านั้น แต่จะต้องมีหลักการ (Principle) ที่จะรองรับและยืดหยุ่นต่อการ ขยายขอบเขตความรู้หรือสาขาวิชาภายหลังได้ด้วย (Taylor, 2004)

การจัดระบบความรู้ (Knowledge organization หรือ KO) เป็นกิจกรรมและ กระบวนการที่ทำให้ความรู้ถูกจัดระบบเพื่อวัตถุประสงค์บางประการ (Broughton, Hansson, Hjørland, & Lopez-Huertas, 2005; Gnoli, 2008; Hjørland, 2007b; Hjørland, 2008) เพื่อประโยชน์ในการจัดเก็บ สืบค้น และการจัดระบบความรู้ในแต่ละยุคสมัยอย่าง มีระบบ ยกตัวอย่างเช่น ความพยายามของอริสโตเติลในการจัดกลุ่มสรรพวิชาที่เกิดขึ้น จากการศึกษานักปรัชญาต่างๆ เป็นต้น (Broughton et al., 2005; SKOS, 2008)

การศึกษาด้านการจัดระบบความรู้เป็นการศึกษาเพื่อจัดระเบียบโครงสร้างความรู้ (Organization of knowledge) ด้วยวิธีการต่างๆ ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับแนวทาง (Approach) และแนวคิดเชิงทฤษฎี (Theoretical framework) ของระบบการจัดระบบความรู้ทุกประเภทที่ใช้เป็นแบบแผน (Scheme) ของความรู้ ไม่ว่าจะเป็นทฤษฎีของการจัดหมวดหมู่ (Classification Theory) หรือการศึกษาความสัมพันธ์ทางความหมาย (Semantic Relationship) เป็นต้น (Hjorland, 2008) และมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับกิจกรรมการพรรณนารายการ (Descriptive Cataloging) การทำดัชนีและการจัดหมวดหมู่ (Indexing and Classification) เป็นต้น ดังนั้นการศึกษาด้านนี้จึงเกี่ยวข้องกับคุณลักษณะและคุณภาพของกระบวนการจัดระบบความรู้ (Knowledge organization processes) และระบบการจัดระบบความรู้ (Knowledge Organization System หรือ KOS) ซึ่งแต่กิจกรรมหรือแต่ละแนวทางที่เกิดขึ้นจะมีเป้าหมายที่แตกต่างกันไป เช่น การให้หัวเรื่อง (Subject Heading) จะเป็นกระบวนการที่พัฒนาขึ้นเพื่อให้การสืบค้นมีความถูกต้องและแม่นยำสูงขึ้นการควบคุมรายการหลักฐาน (Authoring file) จะเป็นกระบวนการควบคุมความถูกต้องของข้อมูล เพื่อป้องกันปัญหาความไม่แน่นอนของข้อมูล ไม่ว่าจะเป็นชื่อของคนหรือชื่อของสถานที่ เป็นต้น (Broughton et al., 2005; SKOS, 2008)

จากการศึกษาระบบการจัดระบบความรู้ที่มีอยู่พบว่า แนวทางการจัดระบบความรู้ที่เป็นพื้นฐานของแนวคิดเชิงทฤษฎีของระบบการจัดระบบความรู้ จำแนกเป็น 7 แนวทาง (Broughton et al., 2005; Gnoli, 2008; Hjorland, 2008; Hjorland & N. Pedersen, 2005; Nuntapichai, 2014) ดังนี้

1. แนวทางดั้งเดิม (Traditional approach) เป็นแนวทางการจัดระบบความรู้ที่มีอยู่ในเอกสาร (Document) โดยพิจารณาความรู้ในระดับที่เป็นนามธรรมบนพื้นฐานของวิชาการสาขาต่างๆ ที่มีอยู่ในโลก (Scientific disciplines) ก่อให้เกิดประโยชน์ในแง่ของการจัดเก็บและค้นหารายการไม่มุ่งเน้นที่จะตีความหรือวิเคราะห์เนื้อหาของความรู้ของสาขาวิชาต่างๆ จึงเกี่ยวข้องโดยตรงกับการทำรายการของห้องสมุด (Library catalog) จำเป็นต้องอิงอยู่กับศาสตร์และความเป็นวิชาการของสาขาต่างๆ ทำให้คุณลักษณะของการจัดระบบความรู้มีลักษณะเฉพาะอย่างไรขึ้นอยู่กับความเฉพาะของวิชาการในแต่ละสาขานั้นๆ แนวทางนี้เหมาะที่จะนำไปใช้ในการพัฒนาระบบการจัดหมวดหมู่ (Classification system) ทั้งในแง่ของวิธีการจัดหมวดหมู่หรือการสร้างแบบแผนการจัดหมวดหมู่ต่างๆ หรือทำดัชนีช่วยค้น (Indexing) ของสาขาวิชาที่มีเนื้อหาเฉพาะเรื่อง (Subject knowledge)

2. แนวทางการวิเคราะห์แฟซิท (Facet-Analytical analysis) แนวทางนี้ค้นพบโดย S.R.Ranganathan ในปี ค.ศ. 1933 และพัฒนาต่อมาโดย British Classification Research Group แนวทางนี้จะพิจารณาถึงมุมมองหรือความคิด (Idea) ที่มีอยู่ในงาน (Work) หรือเอกสารนั้น จากนั้นจึงวิเคราะห์ความเป็นเหตุเป็นผลทางตรรกะของความคิดเหล่านั้นว่ามีความสัมพันธ์กันโดยลำดับอย่างไร เป็นแนวทางพิจารณาหลักฐานเชิงประจักษ์ที่มีในตัวเอกสาร แล้วใช้ความเป็นเหตุเป็นผล (Rational intuition) เพื่อสร้างหลักการเชิงตรรกะของความสัมพันธ์ที่มีอยู่

3. แนวทางการค้นคืนสารสนเทศแบบดั้งเดิม (Information retrieval tradition) เป็นแนวทางจัดระบบสารสนเทศ (Information) โดยพิจารณาคำ (Words) คำที่เกี่ยวข้อง (Co-Word) และความสัมพันธ์ระหว่างคำภายในเอกสาร (Word-document-relation) แนวทางนี้มุ่งเน้นจัดระบบคำ (Word) ที่มีอยู่ในเอกสารเพื่อเข้าถึงสารสนเทศที่ต้องการ

4. แนวทางผู้ใช้เป็นศูนย์กลาง (User oriented) เป็นแนวทางจัดระบบที่พิจารณาตัวบุคคล (Individual) โดยศึกษามุมมองและความคิดของบุคคลในฐานะที่เป็นผู้ใช้ (Cognitive view) แนวทางนี้จะพิจารณาแนวคิดหรือการรับรู้ของบุคคลที่จะเป็นผู้ใช้งานเป็นประเด็นสำคัญ

5. แนวทางบรรณมิติ (Bibliometric approach) เป็นแนวทางจัดระบบที่พิจารณาตัวเอกสารและรูปแบบของการอ้างอิงของเอกสาร (Citations) แนวทางนี้จะวิเคราะห์รูปแบบของการอ้างอิงระหว่างเอกสารของแต่ละสาขาวิชาเป็นหลัก แนวทางนี้ใช้เป็นโครงสร้างความรู้ของ Science Citation Index มาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1963

6. แนวทางการวิเคราะห์ขอบเขตของความรู้ (Domain analytical approach) เป็นแนวทางจัดระบบที่พิจารณาความรู้เป็นหลัก (Knowledge) โดยการวิเคราะห์หาสิ่งที่บ่งชี้ว่าเป็นความรู้ที่ปรากฏในงาน (Work) ขึ้นนั้นๆ แนวทางนี้จะพิจารณาถึงความรู้ที่มีในงานนั้นๆ และใช้มุมมองทางญาณวิทยา (Epistemological perspective) เป็นหลักการในการจัดกลุ่มความรู้ โดยมีพื้นฐานความเชื่อว่าสิ่งที่บ่งชี้ว่าเป็นความรู้นั้นก็กลับเป็นมุมมองเชิงญาณวิทยาของความรู้นั้นๆ

7. แนวทางอื่นๆ เป็นแนวทางที่ใช้สำหรับงานวิชาการที่มีลักษณะเฉพาะด้าน เช่น การวิเคราะห์และสัญลักษณ์ (Semiotic approach) ใช้สำหรับวิเคราะห์ภาษาและสัญลักษณ์ทางด้านนิรุกติศาสตร์การจำแนกประเภท (Genre-based approach) ใช้สำหรับ

จำแนกประเภทเอกสารการวิเคราะห์เชิงพรรณนา (Discourse-analytic approach) เป็นการวิเคราะห์เชิงพรรณนาเพื่อศึกษางานทางด้านนาวัตกรรม เป็นต้น

8. แนวทางการจัดระบบองค์ความรู้สามารถจำแนกตามแนวคิดเชิงทฤษฎีการจัดระบบความรู้เป็น 2 มุมมองคือ มุมมองบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์ (Library & Information Science Perspective) และมุมมองสหวิทยาการ (Interdisciplinary perspective) ซึ่งแต่ละมุมมองจะมีพื้นฐานของแนวคิดเชิงทฤษฎีที่แตกต่างกัน (Broughton et al., 2005; Hjørland, 2007b; Nuntapichai, 2014)

มุมมองบรรณารักษศาสตร์และสารสนเทศศาสตร์เป็นมุมมองที่เน้นการจัดการระเบียบบรรณานุกรม (Bibliographic record) โดยพิจารณาการจัดระบบความรู้ว่าเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับรายการของห้องสมุดเป็นสำคัญ (Library catalog) กิจกรรมของการจัดระบบความรู้จึงเน้นไปที่การประยุกต์เครื่องมือ เทคโนโลยี หรือมาตรฐานที่จะนำมาจัดทำเป็นแบบแผนของการจัดระบบความรู้ ซึ่งจะพิจารณาความรู้ในขอบเขตจำกัดโดยไม่สนใจที่จะตีความหรือวิเคราะห์ความหมายของความรู้ที่เป็นจริง (Reality) เช่น ระบบการจัดหมวดหมู่ของห้องสมุดจะใช้เพียงเรื่อง (Subject) ของรายการเป็นจุดสำคัญ และใช้การวิเคราะห์เรื่อง (Subject analysis) เป็นกระบวนการพื้นฐาน ทำให้การจัดระบบความรู้ละเลยสาระสำคัญที่เป็นรายละเอียดทางความคิดหรือภูมิปัญญาที่เป็นความรู้จริง (Hjørland, 2008)

ส่วนมุมมองสหวิทยาการ โดยพิจารณาการจัดระบบความรู้เป็นกระบวนการจำแนกทางสังคม เช่น การแบ่งโครงสร้างของสาขาวิชาและความเชี่ยวชาญ การจัดกลุ่มโครงสร้างสาขาความรู้ที่มีการผลิตและเผยแพร่ในสังคม เป็นต้น กิจกรรมการจัดระบบความรู้จึงมีขอบเขตกว้างขึ้น (Hjørland, 2008) โดยพยายามที่จะจัดระบบความรู้ที่มีอยู่ในสังคม และพิจารณาถึงลักษณะของความรู้ที่มีอยู่จริง ทำให้การจัดระบบความรู้ในมุมมองนี้พิจารณาได้ 2 มิติ คือ มิติโครงสร้างความรู้ทางสังคม และมิติโครงสร้างความรู้ทางความคิด (Intellectual or cognitive) การศึกษาในมุมมองนี้จึงมีจุดเน้นอยู่ที่กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎี (Theoretical framework) ที่ใช้เป็นแนวทางการจัดระบบความรู้เป็นสำคัญ โดยศึกษาและพิจารณาว่าความรู้แต่ละด้านควรถูกจัดระบบอย่างไร แนวคิดเชิงทฤษฎีจึงเน้นไปที่การสังเคราะห์หรือวิเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่ แล้วนำหลักการหรือเทคนิคและวิธีการทางด้านอื่นๆ เข้ามาประยุกต์ใช้ร่วมกัน เช่น การนำหลักการหรือเทคนิคของค้นคืนสารสนเทศมาใช้ใน

การจัดระบบคำในเอกสาร เพื่อการค้นคืนสารสนเทศ (Information retrieval tradition) การวิเคราะห์การรับรู้ของผู้ใช้ (Cognitive approach) เพื่อนำมาใช้ในการออกแบบระบบหมวดหมู่และระบบการค้นคืน การใช้หลักบรรณมิติ (Bibliometric approach) เพื่อวิเคราะห์สาระและการวิเคราะห์อ้างอิงเอกสารหรือข้อความ การวิเคราะห์ขอบเขตความรู้ (Domain analytical approach) โดยพิจารณาฐานวิทยาของความรู้แต่ละสาขา รวมทั้งวิธีการ อื่นๆ เช่น การวิเคราะห์ภาษาและสัญลักษณ์ (Semiotic approach) การจำแนกประเภท (Genre-based approach) การวิเคราะห์โครงสร้างและศัพท์ในข้อความที่ต่อเนื่อง (Discourse-analytic approach) เป็นต้น แนวคิดเชิงทฤษฎีตามมุมมองนี้ นอกจากจะทำให้สามารถสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่แล้ว ยังทำให้สามารถพัฒนาระบบการจัดระบบความรู้ที่จะช่วยในการค้นคืนความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

อย่างไรก็ตามในยุคที่ความรู้มีลักษณะเป็นสหวิทยาการมากขึ้นเช่นนี้ มุมมองทั้งสองนี้ไม่สามารถที่จะแยกออกจากกันได้ กล่าวคือ มุมมองบรรณารักษศาสตร์ฯ ไม่สามารถที่จะจัดระบบความรู้ให้ครอบคลุมความรู้ของแต่ละสาขาวิชาได้ (Body of knowledge) และก็ไม่สามารถที่จะจัดระบบได้ครอบคลุมความรู้ที่มีอยู่ในโลกได้ (Universe of knowledge) ในขณะที่มุมมองสหวิทยาการยังจำเป็นต้องมีความเข้าใจแนวคิดเชิงทฤษฎีทางบรรณารักษศาสตร์ฯ ร่วมด้วย เนื่องจากมีแนวคิดเชิงทฤษฎีบางอย่างที่ยังสามารถนำมาใช้สำหรับจัดระบบความรู้ได้อย่างเป็นสากล ยกตัวอย่างเช่น ระบบการจัดหมวดหมู่ทศนิยมดิวอี้ ที่เน้นการจัดระบบความรู้ในรายการของห้องสมุด แต่แนวคิดเชิงทฤษฎีนั้นมีพื้นฐานการจัดระบบที่อิงหลักฐานหรือเหตุผล (Literary warrant) ที่ใช้ไปนวิธีการจัดระบบความรู้อย่างเป็นสากล เนื่องจากหลักฐานหรือเหตุผลนั้นพิจารณาถึงความสัมพันธ์ (Relationship) ที่ค้นพบในวรรณกรรมที่เป็นแหล่งความรู้ของสาขาวิชาต่าง ๆ เป็นสำคัญ (Hjorland, 2008)

ดังนั้นมุมมองของการศึกษาทางด้านการจัดระบบความรู้ในปัจจุบัน จึงได้นำแนวคิดของทั้งสองมุมมองดังกล่าวมาพิจารณาร่วมกัน โดยกำหนดกรอบแนวคิดของการศึกษาที่มุ่งเน้นการแนวคิด หลักการ ทฤษฎี และวิธีการจัดระบบความรู้ โดยเริ่มจากการสังเคราะห์หรือวิเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่ แล้วนำหลักการหรือเทคนิคและวิธีการเข้ามาประยุกต์ใช้ร่วมกัน บนพื้นฐานความเชื่อว่าจะไม่มีระบบการจัดระบบความรู้ใดๆ ที่จะมีแนวทางครอบคลุมความรู้เฉพาะด้านได้ทั้งหมด (Mai, 2003) ซึ่งนอกจากจะทำให้สามารถสังเคราะห์ความรู้ที่มีอยู่แล้ว ยังทำให้สามารถพัฒนาเทคนิคและวิธีการใหม่ ที่จะมาใช้

พัฒนาระบบการจัดระบบความรู้ที่จะช่วยในการค้นคืนความรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย (Nuntapichai, 2011)

การจัดระบบความรู้ เพื่อช่วยสนับสนุนการจัดเก็บความรู้และค้นหาความรู้ ซึ่งสามารถพิจารณาได้ทั้งมุมมองทั่วไปและมุมมองเฉพาะสาขาวิชา กล่าวคือ ในมุมมองทั่วไปจะเกี่ยวข้องกับการจัดระบบโครงสร้างหรือการจำแนกความรู้ เช่น การจำแนกสรรพวิชาที่มีอยู่ในโลก เป็นต้น ส่วนในมุมมองเฉพาะสาขานั้นจะใช้เป็นเครื่องมือสำหรับสื่อความหมาย (Semantic tools) โดยคำนึงถึงคำ (Word) แนวคิด (Concept) และความสัมพันธ์เชิงความหมาย (Semantic relation) ของความรู้ในแต่ละสาขาวิชา (Discipline) ในแง่ของการจัดเก็บและค้นคืนสารสนเทศ ระบบการจัดระบบความรู้มีน้อยเหมือนเป็นเครื่องมือที่มีคุณลักษณะเป็นภาษาตรรกะที่ช่วยในการจัดการและเข้าถึงเนื้อหา (Subject access) โดยเป็นภาษาควบคุม (Controlled vocabulary) ที่ประกอบไปด้วยคำศัพท์ (Vocabularies/terms) และไวยากรณ์ (Syntax) หรือกฎ (Rules) ที่ใช้ในการควบคุมเพื่อประโยชน์ในการกำหนดรูปแบบที่เหมาะสม ไม่ว่าจะเป็นในแง่ความหมายหรือรูปแบบของศัพท์ ในแง่ของการจัดระบบความรู้มีขอบเขตครอบคลุมเครื่องมือจัดระบบสารสนเทศและความรู้ทุกประเภท ทั้งแบบแผนการจัดหมวดหมู่ (Classification scheme) ศัพท์สัมพันธ์ (Thesauri) และแบบแผนที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดหรือศัพท์ของสาขาวิชาต่างๆ ได้แก่ ออนโทโลยี (Ontology) เครือข่ายความหมาย (Semantic network) เป็นต้น (Broughton, Hansson, Hjørland, & Lopez-Huertas, 2005; Shiri, 2006; SKOS, 2008)

## 2. แนวทางการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญา

มุมมองนักวิชาการต่างชาติ ซึ่งเป็นผู้ที่เชี่ยวชาญในการศึกษาภูมิปัญญา ซึ่งได้แก่ Wolfe, et al. (1992) ; Berkes (1993) ได้กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างความรู้พื้นบ้านและความรู้สมัยใหม่หรือศาสตร์สากล ดังนี้ 1) ในด้านความสัมพันธ์ของความรู้ ความรู้พื้นบ้านมีนัยยะเป็นวัฒนธรรมรอง (Subordinate) ส่วนความรู้สมัยใหม่มีนัยยะเป็นวัฒนธรรมหลักในสังคม (Dominant) 2) หลักในการคิด (Dominant of thinking) ความรู้พื้นบ้านเน้นอารมณ์ ความรู้สึก ความเชื่อ และมองอย่างเป็นองค์รวม (Holistic) และบูรณาการไม่แยกส่วนระหว่างที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ส่วนความรู้สมัยใหม่เน้นการวิเคราะห์ พิสูจน์ได้ มองแบบแยกส่วนเน้นส่วนที่รูปธรรมโดยไม่ค่อยให้ความสำคัญกับ

ส่วนที่เป็นนามธรรมหรือคุณค่าทางด้านจิตใจ 3) การถ่ายทอดความรู้ (Communication) โดยที่ความรู้พื้นบ้านมีลักษณะปากต่อปากมากกว่าการถ่ายทอดที่เป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งมีทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น ผ่านการบอกเล่า ตำนาน นิทานมีลักษณะการถ่ายทอดที่เป็นอัตวิสัย (Subjectivity) ซึ่งทั้งผู้ให้และผู้รับมักจะมีอารมณ์ความรู้สึกร่วมกัน คือ เชื่อในสิ่งที่ให้และรับร่วมกัน ส่วนความรู้สมัยใหม่ ถ่ายทอดเป็นการสอนหรือการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร มีลักษณะการถ่ายทอดที่เป็นวัตถุวิสัย กล่าวคือ ผู้ให้ความรู้จะไม่มีเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกร่วมแต่จะถ่ายทอดที่เป็นวัตถุวิสัย กล่าวคือ ผู้ให้ความรู้จะไม่มีเรื่องของอารมณ์ความรู้สึกร่วมแต่จะถ่ายทอดตามเนื้อหาความรู้ที่นำมาตามที่ปรากฏ 4) การได้รับความรู้ ความรู้พื้นบ้านเรียนรู้ผ่านการสังเกตหรือจากการปฏิบัติจริงภายใต้สภาพแวดล้อมจริง ส่วนความรู้สมัยใหม่ การเรียนรู้โดยผ่านการบันทึก จากสถานการณ์ที่แยกส่วนจากสภาพแวดล้อม 5) ประสิทธิภาพของความรู้ (Effectiveness) ความรู้พื้นบ้านเรียนรู้ง่าย ค่อยเป็นค่อยไป โดยการผ่านการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวันเป็นความรู้ที่มีลักษณะรวบยอดและจบสิ้นในตนเองในแต่ละเรื่อง แต่จะต้องเรียนอย่างต่อเนื่อง ส่วนความรู้สมัยใหม่ เรียนรู้ในเวลาสั้นจากการสอนหรือจากการอ่านจากตำราต่างๆ เป็นความรู้ที่มีลักษณะรวบยอดหรือจบสิ้นในตัวเองแต่ละเรื่อง 6) ประเภทของความรู้ ความรู้พื้นบ้านมีลักษณะเชิงคุณภาพ ต้องอาศัยเวลาทำความเข้าใจ ส่วนความรู้สมัยใหม่ มีลักษณะเชิงปริมาณ ใช้เวลาสั้นๆ ในการทำความเข้าใจ และใช้การวิเคราะห์เชิงสถิติ 7) การอธิบาย ความรู้พื้นบ้านจะมีความผสมผสานด้วยเนื้อหาเอาความรู้ส่วนที่เป็นรูปธรรมและ การสอนส่วนที่เป็นจิตวิญญาณ ศีลธรรมจรรยา อารมณ์ความรู้สึก ซึ่งเป็นความเชื่อความคล้อยตาม การคำนึงถึงความถูกต้องเชิงศีลธรรมจรรยาของชุมชน ในการใช้ประโยชน์ของความรู้ เช่น ขะลำ ส่วนความรู้สมัยใหม่ มีสมมติฐาน กฎ แนวคิด ทฤษฎี โดยปราศจากค่านิยมหรือความรู้สึกส่วนตัว การถ่ายทอดความรู้คำนึงถึงความถูกต้องแม่นยำของเนื้อหาตามหลักการ ไม่ได้เน้นถึงการควบคุมความถูกต้องศีลธรรมจรรยาในการนำความรู้ไปใช้ประโยชน์

จะเห็นได้ว่ามุมมองของนักวิชาการต่างชาติในการพิจารณาความแตกต่างเกี่ยวกับภูมิปัญญามีความแตกต่างจากความรู้สมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง ไม่ว่าจะเป็นด้านความสัมพันธ์ของความรู้ หลักในการคิด การถ่ายทอดความรู้ เป็นต้น ซึ่งเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับนักวิชาการไทยดังที่ได้กล่าวถึงลักษณะภูมิปัญญาที่ก่อเกิดในท้องถิ่นมีวัฒนธรรมที่แตกต่างและหลากหลายตามโครงสร้างของแต่ละสังคม การทำความเข้าใจ

ภูมิปัญญาให้ลึกซึ้งได้นั้นจำเป็นอย่างยิ่ง ต้องหาแนวทางหรือวิธีการเพื่อทำความเข้าใจและในอดีตที่ผ่านมา มีนักวิชาการหลายท่านได้พยายามเสนอแนวทางการศึกษาระบบความรู้ภูมิปัญญาหรือระบบความรู้พื้นบ้านไว้หลายวิธี ดังเช่น The Center of Folklore Research, Faculty of Arts Chulalongkorn University (2007) ได้ศึกษาระบบภูมิปัญญาโดยใช้วิธีการวิเคราะห์และสังเคราะห์ ความหมายภูมิปัญญา ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ภูมิปัญญาไทย ด้วยวิธีการ 1) ใช้แนวคิดเชิงระบบ ภูมิปัญญาเป็นกระบวนการและผล 2) ใช้แนวคิดหลัก ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ ประสบการณ์ ความสามารถของชาวบ้านและชุมชน ภูมิปัญญาเป็นพื้นเพ รากฐานและเป็นทุกสิ่งทุกอย่างของชาวบ้าน ภูมิปัญญาเป็นแบบแผนวิถีชีวิต ท่วงท่าปัญญา และกระบวนการเรียนรู้ และ 3) ใช้การพิจารณาจากความเชี่ยวชาญของผู้ให้นิยาม ได้แก่ นักพัฒนา นักวิทยาศาสตร์ นักการศึกษานักมานุษยวิทยา นักวัฒนธรรมและนักคิดชนวิทยา ส่วนการวิเคราะห์ลักษณะของภูมิปัญญาโดยใช้กรอบการมองเชิงระบบและทฤษฎีทางการสื่อสาร ประกอบด้วย สภาพแวดล้อมหรือปัจจัยที่มีอิทธิพล ที่มีของภูมิปัญญา กระบวนการจัดการ ช่องทางในการถ่ายทอด รูปแบบเป้าหมาย ลักษณะ และการถือครองภูมิปัญญา

Foucault (2002) ได้เสนอวิธีการในการศึกษาและวิเคราะห์ระบบความรู้ในสังคมมนุษย์ที่เรียกว่า การศึกษาวิเคราะห์ชาติวงศ์ (Genealogy) วิธีดังกล่าวเป็นการเริ่มต้นศึกษาระบบความรู้ใด ๆ ในสังคมมนุษย์ในสมัยปัจจุบันแล้วทำการศึกษาย้อนกลับไประยะเริ่มต้นในอดีต การวิเคราะห์ทางชาติวงศ์มีส่วนคล้ายคลึงกับวิธีการทางประวัติศาสตร์แต่ละเชื้อสายหรือชาติวงศ์ไม่ได้จำกัดเฉพาะเรื่องพัฒนาการของระบบความรู้ผ่านช่วงเวลาเท่านั้น การวิเคราะห์ชาติวงศ์แสดงให้เห็นถึงรากเหง้าทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของระบบความรู้ในปัจจุบัน ซึ่งอาจไม่ตรงกับความรู้และความเข้าใจที่สังคมปัจจุบันมีอยู่ก็ได้ Foucault ให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อประเด็นที่ว่า ระบบความรู้ที่ได้จากการวิเคราะห์ชาติวงศ์ดังกล่าวไม่ได้มีรากฐานมาจากความรู้ทางวิทยาศาสตร์ Foucault ชี้ให้เห็นว่า ความรู้ที่พิจารณาจากมิติของชาติวงศ์วิทยา เป็นความรู้ที่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเฉพาะทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม สถานที่และเวลาที่สำคัญ ความรู้ดังกล่าวนี้ถูกกำหนดโดยอำนาจทางเศรษฐกิจการเมืองที่อยู่เบื้องหลังการผลิตความรู้และความจริง ลักษณะที่เป็นความจริงเช่นนี้ทำให้ระบบความรู้ที่เป็นผลผลิตของวิธีการวิเคราะห์แบบชาติวงศ์ไม่เป็นวิทยาศาสตร์

นอกจากนี้ Geertz (1983) ได้เสนอแนวทางในการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านไว้ว่าการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญในการศึกษาหรือวิเคราะห์ระบบวัฒนธรรมที่มีการตีความหมาย นักวิจัยจำเป็นต้องเปลี่ยนวิธีการวิเคราะห์องค์ความรู้พื้นบ้านในเชิงตรรกนิยมและปฏิฐานนิยมที่เน้นสาเหตุ และผลกระทบหรือการพรรณนาระบบความรู้พื้นบ้านอย่างเดียวยไปเป็นการวิเคราะห์ที่มุ่งความรู้การตีความหมายของระบบพื้นบ้านในฐานะที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับวัฒนธรรมท้องถิ่น Geertz เสนอว่า การวิเคราะห์และตีความหมายองค์ความรู้พื้นบ้านไม่ใช่การค้นหาข้อสรุปทั่วไปที่เป็นสากล แต่เป็นการวิเคราะห์ปรากฏการณ์และประสบการณ์เฉพาะถิ่น เฉพาะแต่ละบุคคลและวัฒนธรรมในช่วงเวลาหนึ่ง เพราะความรู้ของคนพื้นบ้านเป็นผลผลิตของกรอบของการตระหนักรู้ในระดับท้องถิ่น (Local frame of awareness) และเป็นการศึกษาที่เน้นการตีความหมายจากทัศนะของคน โดยพิจารณารากฐานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นเกณฑ์ในการพิจารณา โดยทั่วไปการศึกษาเพื่อความเข้าใจในกลุ่มชนหนึ่ง ๆ นั้นสิ่งที่จะต้องศึกษาคือ วัฒนธรรมหรือผลผลิตของภูมิปัญญาของกลุ่มชนนั้น ๆ ซึ่งแยกเป็น 2 อย่างใหญ่ ๆ คือ 1) พฤติกรรมการประพฤติปฏิบัติของผู้คน 2) สิ่งประดิษฐ์หรือสิ่งของเครื่องใช้ และทั้งนี้ไม่ควรจะศึกษาเฉพาะรูปแบบเท่านั้น จะต้องมีการศึกษาถึงความหมาย ความสำคัญที่กลุ่มชนหนึ่ง ๆ ให้กับสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้นด้วย ในการศึกษาความหมายนี้มีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงที่สำคัญคือ กลุ่มชนต่าง ๆ นั้นมีโลกทัศน์ และวิธีการให้ความหมายกับสิ่งต่าง ๆ ในโลกนี้แตกต่างกันไป และแต่ละกลุ่มชนจะมีวิธีคิด วิธีมอง วิธีแบ่งแยกจับกลุ่มสิ่งต่าง ๆ ในโลกเป็นของตนเองตามพื้นฐานประสบการณ์ที่เคยผ่านมา ดังนั้นในการศึกษาเรื่องความหมายนี้จึงต้องมีความระมัดระวัง จะต้องยึดความหมายตามวิธีคิดของเจ้าของวัฒนธรรมเป็นหลัก (Emic view) ไม่ใช่ตามกรอบวิธีคิดของผู้ศึกษาหรือผู้อื่น ๆ ภายนอกวัฒนธรรมหรือตามหลักวิทยาศาสตร์ (Etic view) เป็นแนวทางเก็บข้อมูลหรือวิเคราะห์ตีความ การศึกษาในแนวนี้รู้จักกันในชื่อที่เรียกว่า อรรถศาสตร์ชาติพันธุ์ (Ethno semantics)

แนวทางการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านในทัศนะนักมานุษยวิทยา Keyes (1978) เห็นว่าระบบความรู้พื้นบ้านที่เรียกว่า เป็นความคิดหรือระบบคิดเชิงปฏิบัติจะต้องทำให้เห็นชัดเจนว่าแตกต่างไปจากองค์ความรู้ทางทฤษฎีที่มีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์และวิธีการหรือความรู้เชิงเทคนิคที่มีการจัดระบบอย่างชัดเจน มีระเบียบวิธีวิจัยค่อนข้างเคร่งครัด เมื่อเปรียบเทียบกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือความรู้เชิงทฤษฎี คุณลักษณะ

ของความเป็นระบบ มีโครงสร้างและมีตรรกะองค์ความรู้พื้นบ้านหรือองค์ความรู้เชิงปฏิบัติ มีบทบาทสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการใช้เพื่อปรุงอาหาร การสร้างบ้าน การรักษาพยาบาล หรือการจัดสรรบทบาททางสังคม และการจัดความสัมพันธ์ทางสังคม อาจมีความชัดเจนและตายตัวน้อยกว่า แต่คุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านอยู่ที่คุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต โดยได้จำแนกวิธีการศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. การสร้างระบบการจำแนกสรรพสิ่ง เป็นวิธีการที่กลุ่มชาติพันธุ์หรือคนในสังคมกลุ่มหนึ่งจัดระบบปรากฏการณ์หรือจัดสรรพสิ่งต่างๆ ในโลกของความเป็นจริงที่อยู่ล้อมรอบตัวเขาเอง ความเชื่อหรือฐานคติเบื้องต้นของแนวทางการศึกษาที่เรียกว่า “วิทยาศาสตร์ชาติพันธุ์” (Ethno science) อยู่ที่ว่าคนจะมีการรับรู้ระบบหรือลักษณะของธรรมชาติว่าเป็นอย่างไร ในการจัดระบบหรือจำแนก ย่อมมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับว่ากลุ่มนั้นให้ความสำคัญต่อสิ่งใด ให้ความสำคัญต่อสิ่งนั้นว่ามีความหมายอย่างไร มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตหรือไม่หรืออย่างไร กล่าวคือ การจำแนกมักจะตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ของกลุ่มกับสิ่งแวดล้อมที่อยู่ โดยเขาจะให้ความสำคัญต่อสิ่งไหนก็ขึ้นอยู่กับการได้อาศัยสิ่งแวดล้อมนั้นในการดำรงชีวิตมากน้อยเพียงใด

2. การศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน (Indigenous conceptual system) เป็นวิธีการศึกษาการจำแนกประเภทแบบพื้นบ้านที่เรียกว่า Ethno science เป็นการศึกษาถึงระบบคิดที่เป็นพื้นฐานการทำความเข้าใจกับประสบการณ์มนุษย์ เป็นวิธีการศึกษาที่มองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบและมีการเคลื่อนไหวและมีพลวัตหรือการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาและเน้นให้ความสำคัญกับทัศนะคนในระบบสังคมในการตีความและให้ความสำคัญต่อระบบของเขว่าเป็นอย่างไร หรือที่เรียกว่า ประสบการณ์ของมนุษย์ อาทิเช่น การศึกษาระบบคิดพื้นบ้านเกี่ยวกับการรักษาพยาบาล โดยศึกษาว่าชาวบ้านตีความเกี่ยวกับโรคต่างๆ ได้อย่างไร เช่น อาการปวดท้อง คำว่า “เจ็บท้อง” ความจริงคำว่าเจ็บท้องเป็นภาษาคำเมืองมากกว่าไทยกลางแทนความหมายคำว่า “ปวดท้อง” ในภาษาเหนือ จึงใช้คำว่า “เจ็บท้อง” ซึ่งเป็นการสื่อให้เห็นถึงวิธีตีความหมายของอาการ อันเป็นวิธีการที่ชาวบ้านอาจจะตีความโดยอาศัยความเข้าใจในลักษณะที่เป็นสามัญสำนึกและนำไปสู่วิธีการรักษาพยาบาลหรือการแก้ปัญหาดังกล่าวขึ้นมา ดังนั้นการศึกษาควรมองสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างเป็นระบบไม่เน้นเฉพาะจุดใดจุดหนึ่งเป็นสำคัญ

3. การศึกษาระบบคุณค่าของพื้นบ้าน (Local value system) มีความหมายเหมือนกับคำว่า Local wisdom หรือภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นวิธีการศึกษาที่ต่างไปจากการศึกษาระบบคิด การศึกษาระบบคุณค่าหรือระบบภูมิปัญญาชาวบ้านเป็นการศึกษาว่าคนในสังคมมองเห็นหรือให้คุณค่าต่อความสัมพันธ์ของเขากับคนอื่นในสังคมอย่างไรและระหว่างเขากับโลกที่เขาอาศัยอยู่อย่างไร รวมถึงความรู้พื้นบ้านซึ่งสะท้อนให้เห็นถึง วิธีการที่ชาวบ้านปฏิบัติติดต่อกันและกัน ภูมิปัญญาชาวบ้านมีลักษณะของศักยภาพของชาวบ้าน ศักยภาพของชุมชนในการปรับตัวและในการแก้ไขปัญหาในการดำรงชีวิต ภูมิปัญญาชาวบ้านไม่ได้หมายถึงวิธีหรือเทคนิคแต่อย่างไร แต่หมายถึงระบบคิดทั้งหมดซึ่งโยงวิธีการที่ใช้เกี่ยวกับการตีความของเขากับความสัมพันธ์กับโลกไม่ว่าจะเป็นทางด้านสิ่งแวดล้อม ด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อหรือทางด้านจิตวิญญาณ

4. การศึกษาระบบความรู้พื้นบ้าน โดยศึกษาผ่านการศึกษาโลกทัศน์หรือการศึกษา Cosmology การตีความของชาวบ้านอาจจะเรียกว่าเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์ว่ามีความเชื่อพื้นฐานในการดำรงชีวิตอย่างไร มีการตีความเกี่ยวกับเรื่องของเวลา เรื่องสถานที่และบุคคลในสังคม สิ่งที่ศึกษาส่วนใหญ่เป็นแนวคิดเรื่องของเวลาว่าคนในสังคมมีวิธีการหรือระบบกระทำสัมพันธ์กับเวลาและฤดูกาลอย่างไร และการสังเกตความสัมพันธ์ของกิจกรรมเหล่านี้ว่า มีผลต่อสิ่งแวดล้อม โดยการตีความและให้คุณค่าของการเปลี่ยนแปลงเชิงอายุหรือว่าการเปลี่ยนแปลงจากคนรุ่นหนึ่งไปสู่รุ่นหนึ่ง

นอกจากนี้ Gaewthep (2005) ได้เสนอแนวทางการศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญาตามมุมมองของนักการสื่อสาร ได้แก่ การวิเคราะห์ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นเครื่องมือกับโครงสร้าง การวิเคราะห์ภูมิปัญญาแบบผลผลิตและกระบวนการ (Product / Process) และการวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นกับส่วนที่มองไม่เห็น ซึ่งในแต่ละแนวทางการวิเคราะห์นั้นได้กล่าวถึงหลักการสำคัญโดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การวิเคราะห์ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นเครื่องมือกับโครงสร้าง การพิจารณาภูมิปัญญาแบบเครื่องมือ (Instrumental approach) เป้าหมายของการศึกษาคือ เพื่อนำเอาภูมิปัญญามาปรับใช้ในบริบทใหม่ตัวอย่างที่ชัดเจน ได้แก่ กรณีสมุนไพรรักษา ส่วนองค์ประกอบทั้งหมดของสมุนไพรรักษา (ตัวยา) ป่า (แหล่งกำเนิดของสมุนไพรรักษา) องค์ความรู้เรื่องการรักษาตัวหมอ (ที่ประกอบทั้งด้านความรู้และภูมิธรรม) คนไข้ (ที่ประกอบด้วย การรับรู้ / ทักษะ) กฎเกณฑ์/บรรทัดฐานเกี่ยวกับการเยียวยา การพิจารณาภูมิปัญญา

แบบที่เป็นเครื่องมือ ก็คือ เมื่อมีการนำเอามาใช้มักเอามาไม่ครบชุด เลือกลงมาเป็นเพียงส่วนเดียว เช่น เอาแต่ตัวสมุนไพรมาย่างเดียวไม่เอาจิตวิญญาณหลักการยาขอ/หมอวานมาใช้ด้วย หรือทัศนคติของคนต่อการใช้ยาสมุนไพร คือ ต้องการรักษาโรคให้หายอย่างรวดเร็วทันใจ ซึ่งเป็นทัศนคติที่ไม่เหมาะสมต่อการใช้ยาสมุนไพร เป็นต้น แบบแผนหลักของการหยิบยืมเอาภูมิปัญญามาใช้ก็คือ มักหยิบยืมแต่รูปแบบแต่ขาดเนื้อหา ความหมาย และจิตวิญญาณ

2. การพิจารณาภูมิปัญญาแบบโครงสร้าง (Structural approach) เป็นการพิจารณาว่าตัวภูมิปัญญา/การสื่อสารนั้นจะต้องมีโครงสร้างเป็นตัวรองรับ หากตัวภูมิปัญญาเกิดมาในโครงสร้างแบบใด ภูมิปัญญานั้นก็จะปรับเปลี่ยนตามโครงสร้างของสังคมนั้นๆ เช่น เมื่อเกิดมาในโครงสร้างในระบบทุนนิยม ก็จะแปรเปลี่ยนๆ เป็นเรื่องการลงทุนและแสวงหากำไร การพิจารณาภูมิปัญญา/การสื่อสารในแง่โครงสร้างนี้จะสนใจเรื่องการสร้างเงื่อนไข/โครงสร้าง/บริบทที่เอื้อต่อกระบวนการผลิต และผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญา (Production/Reproduction) การวิเคราะห์ภูมิปัญญาแบบ Product กับ Process การพิจารณาภูมิปัญญาแบบ Cultural product เป็นการให้ความสนใจกับตัวภูมิปัญญา (Text) โดยมีแนวทางการศึกษาที่ลดหลั่นกัน เช่น การศึกษาแบบ Description และ Classification ที่มุ่งพรรณนารายละเอียด และจัดแบ่งประเภทของภูมิปัญญา การศึกษาตัวภูมิปัญญาแบบส่องสะท้อน (Reflection) เพื่อให้เห็นสภาพสังคมว่าเป็นอย่างไรโดยจะวางอยู่บน Reflection theory ที่เชื่อว่า ภูมิปัญญา/การสื่อสาร เป็นภาพสะท้อนของสภาพสังคมในขณะนั้นๆ และการศึกษาตัวภูมิปัญญาเป็นตัวแทนของระบบสัญลักษณ์ของสังคม (Symbol) ว่าในภูมิปัญญานั้นมีการใช้สัญลักษณ์อะไร มีความหมายว่าอะไรซึ่งเป็นการหาความหมายของภูมิปัญญาที่แสดงออกมาในลักษณะการใช้สัญลักษณ์

3. การพิจารณาภูมิปัญญาแบบกระบวนการวัฒนธรรม/การปฏิบัติ/การผลิต Cultural Process/Practice/ Production เป็นการศึกษาที่ให้ความสนใจกับวัฒนธรรมในรูปแบบเดียวกับการผลิตสินค้า โดยมองว่าวัฒนธรรมกับกระบวนการสินค้าคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ มีองค์ประกอบการผลิต (Elements of production) วัตถุดิบตัวผู้ผลิต เครื่องมือการผลิต องค์ความรู้ในการผลิต สถานที่ เวลา การแพร่กระจาย กระบวนการใช้การบริโภคผลผลิต รวมทั้งมีกลุ่มคนใช้วัฒนธรรมนั้น และมองว่าเมื่อเจ้าของทุนที่ทำการผลิตสินค้านั้นๆ หากต้องการให้ทุนเกิดความยั่งยืนจะผลิตเพียงครั้งเดียวแล้วเลิกไม่ได้จะต้องมีกระบวนการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอด (Reproduction) เช่นเดียวกับการผลิตทางวัฒนธรรม

ซึ่งในแต่ละวันมีวัฒนธรรมมากมายถูกผลิตขึ้น แต่ถ้าหากวัฒนธรรมนั้นไม่ได้รับการผลิตเพื่อการสืบทอด วัฒนธรรมนั้นก็จะมียุสสันหรือล้มหายตายจากไป ซึ่งการผลิตส่วนใหญ่มักเป็นสิ่งที่ป็นรูปธรรม เช่น ถ้วยโกโอะซาม เครื่องแต่งกาย บ้านเรือน ไปจนถึงวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม เช่น ความหมายของภาษา หรือวิธีคิดนอกจากนี้ยังเชื่อว่าในแต่ละกลุ่มคนต่างก็มีวัฒนธรรมของตัวเองเมื่อมาอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านอำเภอ จังหวัด ภาค ชาติ หรือโลก วัฒนธรรมย่อยเหล่านี้ก็อาจจะต้องขัดแย้ง ต้องปะทะ ต้องต่อสู้ต่อรองกัน (Cultural hegemony) เช่น แต่เดิมคนภาคเหนือจะมีภูมิปัญญาในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างรุ่นเอาไว้ว่า หัวหงอกเดินนำ หัวดำเดินตาม แต่ปัจจุบันภูมิปัญญาของเด็กรุ่นใหม่อาจจะระบุว่า เห็นคนแก่ว่าเสียเปล่า เห็นตุ้เจ้าว่าเสียเหลือ การศึกษาภูมิปัญญาตามแนวทางดังกล่าว สามารถแบ่งระดับการวิเคราะห์ออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

1. การวิเคราะห์กระบวนการภายในตัวการผลิตเอง ได้แก่ การวิเคราะห์องค์ประกอบย่อยๆ ของการผลิต เช่น การผลิตภูมิปัญญาเกี่ยวกับกลองของภาคเหนือ ซึ่งมีองค์ประกอบมากมายตั้งแต่ หมอทำกลอง (ผู้ผลิต) มีตำราทำกลอง (องค์ความรู้) ดันไม้ /หนังวัว (วัตถุดิบ) มีความต้องการที่จะใช้กลอง มีสถานที่ตั้ง มีช่วงเวลาและการกระทำ มีขั้นตอนการทำงาน และมีการระบุหน้าที่ของกลองต่อชุมชน ซึ่งการวิเคราะห์ องค์ประกอบภายในกระบวนการผลิตนี้จะช่วยอธิบายทั้งความอยู่ยงคงกระพันของภูมิปัญญา หรืออาจสูญสลาย หรืออาจดัดแปลงคลี่คลายกลายรูปของภูมิปัญญาแต่ละอย่างอันเนื่องมาจากการขาดหายหรือการเปลี่ยนแปลงในองค์ประกอบย่อยเหล่านั้นเอง เป็นต้น

2. การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญากับบริบท/โครงสร้างของชุมชน/สังคม จากนั้นยามที่ กล่าวว่า ภูมิปัญญาแต่ละอย่างเป็นปฏิกิริยา/ความพยายามที่มนุษย์จะจัดการกับบริบททางสภาพแวดล้อมของเขา บริบททางสภาพแวดล้อมจึงเปรียบเสมือนบ่อเกิดของภูมิปัญญา หากเกิดการเปลี่ยนแปลงกับสิ่งเหล่านี้ตัวภูมิปัญญาย่อมมีการผันแปรไปตามการเปลี่ยนแปลงนั้นๆ ด้วย

3. การวิเคราะห์ส่วนที่มองเห็นกับส่วนที่มองไม่เห็น เป็นการพิจารณาถึงวัฒนธรรมมีองค์ประกอบอยู่ 2 ส่วนซึ่งแยกจากกันไม่ออก ส่วนแรกเป็นส่วนที่มองเห็นได้ (Visible part) ซึ่งอาจเป็นวัตถุ คำพูด แบบแผนการทำกิจกรรม/ พิธีกรรม การหุงหาอาหาร สำหรับส่วนที่มองไม่เห็น ต้องอาศัยการวิเคราะห์/ ตีความ จึงจะเข้าใจ ได้แก่ คุณค่า ค่านิยม ความหมายต่างๆ ของสัญลักษณ์ การวิเคราะห์เพื่อแยกแยะระหว่างรูปแบบที่มองเห็น

เห็นได้กับเนื้อความ ความหมายที่มองไม่เห็นนั้นมีความสำคัญยิ่งต่อการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรม/ภูมิปัญญา โดยตามหลักการแล้วรูปแบบนั้นจะเป็นสิ่งที่ปรับเปลี่ยนได้ แต่เนื้อหา/ความหมายนั้น ควรรักษาเอาไว้ให้เหมือนเดิม เช่น เรื่องการใช้ยาสมุนไพร ซึ่งมีรูปธรรมคือ ตำรายาและวิธีการปรุงยา ส่วนของความหมายที่อยู่เบื้องหลังการใช้สมุนไพรก็คือ ยาขอหมอวาน ในส่วนของวิชาการปรุงยาอาจจะปรับเปลี่ยนได้ เช่น จากยาหม้อที่ต้องต้มมาเป็นบรรจุแคปซูล แต่ความหมายว่า ยาขอหมอวาน นั้นน่าจะรักษาความหมายเดิมเอาไว้

วิธีการศึกษาภูมิปัญญาทั้ง 3 วิธีดังกล่าวสามารถนำมาใช้ในการศึกษาเพื่อช่วยอธิบายปรากฏการณ์ของภูมิปัญญาตลอดจนกลไกที่มีผลต่อการผลิตซ้ำของภูมิปัญญา ซึ่งจะให้ภาพของการเปลี่ยนแปลงในกระบวนการ และการให้คุณค่าในภูมิปัญญาที่เป็นทั้งระบบคิด ภาษา ความเชื่อ ซึ่งให้เห็นได้ว่าแนวการวิเคราะห์ภูมิปัญญาของ Gaewthep (2005) ในการวิเคราะห์ภูมิปัญญาในฐานะที่เป็นเครื่องมือกับโครงสร้าง การวิเคราะห์ภูมิปัญญาแบบ Product กับ Process ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาทำความเข้าใจภูมิปัญญาในลักษณะที่เป็นรูปธรรมมากกว่านามธรรม

จะเห็นว่าแนวทางการศึกษาระบบความรู้ภูมิปัญญาแต่ละแนวทาง ได้จำแนกวิธีการศึกษาแตกต่างกัน แนวทางของ Keyes (1978) ได้จำแนกวิธีการศึกษาออกเป็น 4 วิธีการ คือ 1) การศึกษาระบบจำแนกของชาวบ้าน 2) การศึกษาระบบคิดพื้นบ้าน 3) การศึกษาระบบคุณค่าพื้นบ้าน 4) การศึกษาผ่านโลกทัศน์หรือการตีความของชาวบ้าน โดยการศึกษาระบบคิดพื้นบ้านของ Keyes สามารถเข้าใจถึงแนวทางการศึกษาเรื่องพลวัตรภูมิปัญญา วิธีการศึกษาทั้ง 4 ประเภทมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันในประเด็นต่าง ๆ ทั้ง 4 ประเภท เพื่อให้ได้ถึงภาพที่เป็นองค์รวม ทั้งการจำแนกระบบคิด การให้คุณค่า การตีความหมาย โลกทัศน์ หรือแม้แต่ทัศนะการมองซึ่งให้ความหมายว่าเป็นความคิด ความเข้าใจ ทัศนคติที่พัฒนาก่อรูปขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อที่จะสามารถนำเอามาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวัน ดังนั้นในการศึกษาภูมิปัญญาจึงเป็นการศึกษาว่าคนในสังคมมองเห็นหรือให้คุณค่าต่อความสัมพันธ์ของชาวบ้าน ชุมชนกับบุคคล ชุมชนอื่นในสังคมอย่างไร การศึกษาระบบความรู้พื้นบ้านจึงศึกษาผ่านโลกทัศน์ (Cosmology) การตีความของชาวบ้านนั่นเอง ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาวิเคราะห์ ภูมิปัญญาแบบเครื่องมือกับโครงสร้าง ตามแนวทางของ Gaewthep (2005) ที่ให้ความสำคัญกับภูมิปัญญา

ที่มีการผลิตขึ้นมาภายใต้การสร้างเงื่อนไข/โครงสร้าง/บริบททางสังคมที่เอื้อต่อกระบวนการผลิตและการผลิตซ้ำ (Production/Reproduction) และการศึกษาภูมิปัญญาแบบผลผลิตทางวัฒนธรรม (Cultural product) ที่ศึกษาในเชิงพรรณนารูปร่างลักษณะ (Description) และการแบ่งแยกประเภทๆ (Classification) โดยพิจารณาว่าภูมิปัญญาดังกล่าวส่งสะท้อน (Reflection) ให้เห็นสภาพสังคมอย่างไร และมองภูมิปัญญาว่าเป็นตัวแทนของระบบสัญลักษณ์ของสังคม (Symbol) มีความเกี่ยวข้องกับบริบททางสังคมอย่างไร รวมทั้งการวิเคราะห์ในส่วนของภูมิปัญญาที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Keyes ช่วยเป็นแนวทางในการศึกษาตัวภูมิปัญญาที่เป็นระบบสัญลักษณ์ซึ่งสะท้อนโลกทัศน์ของคนและทำให้เข้าใจความสัมพันธ์ของคนในบริบทต่างๆ ทั้งมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติและมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ส่วนการพิจารณาภูมิปัญญาแบบเครื่องมือ โครงสร้าง กระบวนการทางวัฒนธรรม และส่วนที่มองเห็นและส่วนที่มองไม่เห็น หลักการสำคัญในการพิจารณา คือ การมองวัฒนธรรมเกิดขึ้นและผลิตซ้ำโดยถูกกำหนดด้วยเงื่อนไข โครงสร้างและบริบททางสังคมที่ประกอบด้วยกระบวนการผลิตกล่าวคือ มีองค์ประกอบการผลิต วัตถุดิบ ตัวผู้ผลิต เครื่องมือ องค์ความรู้ สถานที่ เวลา มีการแพร่กระจาย กระบวนการใช้ การบริโภค และกลุ่มคนใช้ในวัฒนธรรมนั้นๆ

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการที่ได้เสนอแนวทางศึกษาวิเคราะห์ระบบความรู้ภูมิปัญญา ซึ่งต้องคำนึงประเด็นสำคัญ ต่อไปนี้

ประการแรก การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องไม่จำกัดอยู่กับความรู้ทางเทคนิคหรือการประดิษฐ์คิดค้นเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่งเป็นเพียงองค์ประกอบหนึ่งเท่านั้น กรอบการวิเคราะห์ต้องครอบคลุมการทำความเข้าใจบริบทของความรู้หรือภูมิปัญญาในมิติความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับระบบนิเวศ ดังที่ Santasombt (1999) เสนอว่า การทำความเข้าใจและสร้างความตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญา และการทบทวนเพื่อสร้างความเข้าใจพื้นฐานเกี่ยวกับบริบททางสังคม วัฒนธรรม และระบบนิเวศ ซึ่งภูมิปัญญาของแต่ละกลุ่มพัฒนาขึ้น ส่วน Kanchanapan (2001) มีข้อเสนอต่อการศึกษาภูมิปัญญาเช่นเดียวกับ Santasombt, (1999) กล่าวคือ ภูมิปัญญาหรือระบบความรู้พื้นบ้านไม่ได้เป็นเพียงเทคโนโลยีการผลิต แต่เป็นระบบความรู้ที่อยู่บนพื้นฐานของเหตุผลอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งมีนัยในเชิงระบบคิด ระบบคุณค่า และระบบศีลธรรม ในวิถีชีวิตของมนุษย์ที่เชื่อมโยงกับบริบทและเงื่อนไขทางธรรมชาติในระบบนิเวศอย่างแนบแน่น ความเข้าใจในระบบความรู้

พื้นฐานเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการทรัพยากร

ประการที่สอง การศึกษาวิเคราะห์ภูมิปัญญามีองค์ประกอบที่ต้องคำนึงถึง 2 ด้าน คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ สัมผัสได้ เช่น รูปแบบกรรมวิธีในการทำการเกษตร พื้นบ้านซึ่งองค์ประกอบส่วนนี้อาจเรียกว่าเทคโนโลยีพื้นบ้าน อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของนามธรรม ที่สัมผัสได้ยากนั้นคือ วิธีคิดซึ่งมีบทบาทสำคัญในการกำกับเทคโนโลยีหรือความรู้ทางเทคนิค วิธีคิดก่อรูปมาจากการตกผลึกของระบบคุณค่า ที่ผ่านการเรียนรู้ สะสม และถ่ายทอดกันมาอย่างยาวนาน วิธีคิดที่อยู่เบื้องหลังการใช้ชีวิตบนพื้นฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นมักมีความเรียบง่ายไม่เบียดเบียนสรรพสิ่ง ทั้งพืช สัตว์ รวมทั้งมนุษย์ด้วยกัน

ประการที่สาม ภูมิปัญญาท้องถิ่นมีพัฒนาการและพลวัตในตัวเอง เนื่องจากเป็นผลของการเรียนรู้ การใช้สติปัญญาเพื่อปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ บริบททางเศรษฐกิจและการเมือง รวมทั้งความต้องการของยุคสมัยที่มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา นอกจากนี้พัฒนาการและความเป็นพลวัตของภูมิปัญญา ยังเชื่อมโยงกับปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนที่มีพื้นฐานทางสภาพแวดล้อม สังคมและวัฒนธรรมที่ต่างต่างกัน ทำให้เกิดการเรียนรู้หรือรับภูมิปัญญาใหม่ โดยผ่านกระบวนการเลือกสรร ทดสอบ ดัดแปลง หรือผสมผสานกับภูมิปัญญาเดิมเพื่อให้สอดคล้องกับเงื่อนไขในการดำเนินชีวิต และความต้องการที่เปลี่ยนแปลงไป (Na Talang, 2001) ในส่วนของการสืบทอดและการผลิตซ้ำภูมิปัญญาในฐานะเป็นกลไกการผลิตซ้ำของภูมิปัญญา เครื่องมือชีวิตเกี่ยวกับภูมิปัญญารวมถึงระบบความเชื่อ ระบบคุณค่า และระบบคิดชุมชน

ประการที่สี่ ภูมิปัญญาหรือระบบความรู้พื้นบ้านมักถูกกำกับด้วยระบบศีลธรรม จารีต และระบบคุณค่าของสังคมหรือชุมชน ซึ่งผลต่อการเข้าถึง การใช้ประโยชน์ รวมทั้งพันธะในการจัดการดูแลระบบนิเวศและทรัพยากรของชุมชนไปพร้อมๆ กัน ระบบศีลธรรมและจารีตอาจปรากฏในรูปพิธีกรรมและกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่ชุมชนถือปฏิบัติเพื่อให้เกิดระบบระเบียบในการใช้ทรัพยากร และการผลิต รวมไปถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของสมาชิกในชุมชนด้วย โดยปกติสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากร ภายใต้ระบบความรู้พื้นบ้านคำนึงถึงความเป็นธรรมต่อสมาชิกชุมชน ต่อระบบนิเวศ รวมทั้งความยั่งยืนของทรัพยากร (Kanchanapan, 2001; Santasombt, 1999)

อย่างไรก็ตามภูมิปัญญามีได้หมายถึงการศึกษาและความคิดในอดีตเท่านั้นแต่ยังหมายถึงศักยภาพในการประสานความรู้และประสบการณ์ใหม่ๆ เพื่อให้เกิดทาง

เลือกใหม่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นยุคหนึ่งสมัยหนึ่งย่อมมีการเปลี่ยนแปลงไปตามการพัฒนาการของสังคมและระบบนิเวศ (Walker et al., 1994 ; Thammawat (1998) ; Moss et al., 2001 อธิบายลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นว่ามีวิธีการแตกต่างกันไปตามสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยอาศัยความศรัทธาทางศาสนา ความเชื่อเรื่องผีสาร ต่าง ๆ รวมทั้งความเชื่อบรรพบุรุษเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้สืบทอดกันมา ในขณะที่ Joshi and Sinclair (2002) มีความเห็นว่าภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ใช่ความเชื่อ แต่เป็นความรู้ที่มีเหตุผลภายในแต่ละสภาพนิเวศและวัฒนธรรมของแต่ละชุมชน

## บทสรุป

จากสาระสำคัญของแนวทางการศึกษาการจัดระบบความรู้ภูมิปัญญาให้ความสำคัญกับองค์ประกอบอย่างน้อย 4 ด้าน คือ 1) ความรู้ท้องถิ่น ซึ่งมีความรู้ในเชิงเทคนิคหรือประดิษฐ์คิดค้นต่าง ๆ และความรู้เกี่ยวกับการจัดการหรือการจัดระบบที่ไม่ปรากฏในลักษณะของเครื่องมือ เครื่องใช้ 2) ลักษณะของความรู้ วิธีคิด หรือสามัญสำนึก ซึ่งเป็นลักษณะทางนามธรรมของภูมิปัญญาที่ปรากฏในรูปความเชื่อ พิธีกรรม จารีต ประเพณี และระบบศีลธรรมที่ปรากฏอยู่ในชุมชน 3) องค์ความรู้ที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์แต่ละชุด ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ 4) การปรับตัวของคนท้องถิ่นตามเงื่อนไขการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรม ซึ่งการปรับตัวสะท้อนถึงพัฒนาการและพลวัตของภูมิปัญญา การปรับตัวอาจเกิดขึ้นทั้งในลักษณะการปรับความรู้และวิธีคิดด้วยในขณะเดียวกัน

ความรู้ภูมิปัญญาเมื่อเปรียบเทียบกับความรู้ทางวิทยาศาสตร์หรือความรู้เชิงทฤษฎี คุณลักษณะของความเป็นระบบมีโครงสร้างและมีตรรก อาจมีความชัดเจนและตายตัวน้อยกว่า แต่คุณค่าของภูมิปัญญาพื้นบ้านอยู่ที่คุณประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต การศึกษาการจัดระบบความรู้แต่ละแนวทางดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าพื้นฐานทางทฤษฎีของการจัดระบบความรู้ มีความปรับเปลี่ยนแนวคิดไปตามมุมมองของการจัดระบบความรู้ ซึ่งมีแนวทางและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องที่หลากหลายไปตามมุมมองที่มีต่อความรู้ (Knowledge) การรับรู้ (Cognition) ภาษา (Language) และโครงสร้างทางสังคม (Social organization) ทำให้แต่ละกลุ่มหรือแต่ละสาขาวิชามีแนวทางของการจัดระบบความรู้ในลักษณะที่ต่างกัน

มีแนวคิดเชิงทฤษฎีที่แตกต่างกัน อันเป็นผลให้กระบวนการจัดระบบความรู้มีความแตกต่างกันไปด้วย ทั้งนี้ควรเลือกใช้ร่วมกับแนวทางอื่นๆ เพื่อให้การจัดระบบความรู้ภูมิปัญญา มีความชัดเจนมากขึ้น จะเห็นได้ว่าความรู้ภูมิปัญญาสามารถจัดระบบความรู้ได้เนื่องจาก มีองค์ประกอบที่ครบถ้วนเหมือนความรู้สากลทางวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับแนวทางการ วิเคราะห์เพื่อหาขอบเขตและโครงสร้างความรู้ภูมิปัญญาแต่ละสาขาวิชา คุณลักษณะของ ความรู้ที่มีความแตกต่างและมีคุณค่าไม่เหมือนความรู้สากลทางวิทยาศาสตร์ตามแนวทาง ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งสอดคล้องกับหลักการและทฤษฎีของการจัดระบบความรู้สากล ต้องกำหนดขอบเขตและโครงสร้างความรู้ (Knowledge Structure หรือ Knowledge Organization Structure) และทำการออกแบบขึ้นมาเพื่อใช้ในวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยแสดงถึงตัวแบบของกลุ่มความรู้ในแต่ละสาขาวิชา (Knowledge domain) และแสดง ถึงวิธีการควบคุมและรูปแบบการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของความรู้ (Knowledge representation) ซึ่งโครงสร้างความรู้ที่แสดงกลุ่มความรู้ในแต่ละสาขาวิชาและความ สัมพันธ์ของความรู้ในสาขาวิชาได้ชัดเจน คือ โครงสร้างหมวดหมู่ (Classificatory structure) เนื่องจากสามารถใช้แสดงลำดับเนื้อหาของกลุ่มความรู้ในสาขาวิชา และความ สัมพันธ์ทางวิชาการในแต่ละเนื้อหาวิชา โครงสร้างความรู้จึงมีความแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับ คุณลักษณะของสิ่งต่างๆ (Entity) และปรากฏการณ์ (Phenomena) ที่นำมาใช้เป็น พื้นฐานของการจัดโครงสร้าง โดยมีองค์ประกอบพื้นฐาน 3 ส่วน 1) โครงสร้างความรู้ (Organization of knowledge) ของเนื้อหาวิชา (Discipline) ที่มีการจัดลำดับกลุ่มความรู้ (Knowledge domain) และความสัมพันธ์ภายในเนื้อหาวิชา โดยแบ่งเป็นหมวด (Classes) ก่อน จากนั้นจึงแบ่งออกเป็นหมวดย่อย (Sub-Classes) และหมู่ย่อย (Division) ซึ่งโครงสร้างของกลุ่มความรู้จะมีความแตกต่างกันขึ้นอยู่กับแนวทางพื้นฐานของการจัด ระบบความรู้ (Knowledge organization approach) ของแบบแผนการจัดหมวดหมู่แต่ละ ประเภท 2) ลักษณะพิเศษของความรู้ เป็นวิธีการนำเสนอมุมมองหรือแง่มุม (Facet) ต่างๆ ของความรู้ ซึ่งเป็นรายละเอียดที่จำเป็นต้องจัดกลุ่มหรือจัดประเภท (Categories) เอาไว้เช่นเดียวกับโครงสร้างของกลุ่มความรู้ เช่น เรื่องราวที่บ่งบอกยุคสมัยที่เกี่ยวข้อง ชาติพันธุ์ ท้องถิ่น เป็นต้น 3) ลักษณะของการจัดลำดับความสัมพันธ์ เช่น องค์ประกอบอื่นๆ เช่น การจัดแสดงกลุ่มความรู้และลำดับชั้นความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มความรู้เพื่อระบุความหมาย ที่เฉพาะเจาะจง ความสัมพันธ์ที่กว้างกว่าหรือแคบกว่าของกลุ่มความรู้ และความสัมพันธ์ ที่เกี่ยวข้อง เป็นต้น (Taylor, 2004)

## เอกสารอ้างอิง

- Berkes, F. (1993). Traditional ecological in perspective. In Inglis, J., (ed.). **Traditional Ecological Knowledge: Concept and Case International Program on Traditional Ecological Knowledge; International Development Research Center**. Canada: Ottawa Printing.
- Broughton, V. (2001). Facet classification as a basis for knowledge organization in digital environment : the bliss bibliographic classification as a model for vocabulary management and the creation of multi-dimensional knowledge structures. **The New Review of Hypermedia and Multimedia**, 7(1), 67-102.
- \_\_\_\_\_. (2004). **Essential Classification**. London: Facet Publishing.
- \_\_\_\_\_. (2006a). **Essential Thesaurus Construction**. London: Facet Publishing.
- Broughton, V. (2006b). The Need for a faceted classification as the basis of all methods of information retrieval. **Aslib Proceedings: New Information Perspective**, 58(1/2), 49 - 72.
- \_\_\_\_\_. (2008). A Faceted classification as the basis of a faceted terminology: conversion of a classified structure to thesaurus format in the bliss bibliographic classification, 2nd edition. **Axiomathes**, 18, 193-210.
- Broughton, V, Hansson, J., Hjørland, B., & Lopez-Huertas, M. J. (2005). Knowledge Organization. In L. Kajberg & L. Lorrington (Eds.). **European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education, chapter 7 [Report of working group on LIS-education in Europe. Working seminar held in Copenhagen 11-12 August 2005 at the Royal School of Library and Information Science]**. (pp. 133-148). Copenhagen: Royal School of Library and Information Science.
- Broughton, V., & Slavic, A. (2007). Building a faceted classification for the humanities: principles and procedures. **Journal of Documentation**, 63(5), 727 - 754.

- Buasay, S. (2004). **Synthesis Research Community Aspect**. (In Thai). Bangkok: The Thailand Research Fund
- Buosonte, R. (1992). **The Curriculum and Instructional Development for Transmitting Local Wisdom: A Case Study of a Community in the Lower Central Part**. (In Thai). Bangkok: Doctoral of Education Thesis in Curriculum Research and Development, Srinakharinwirot University.
- The Center of Folklore Research, Faculty of Arts Chulalongkorn University. (2007). **Research project Field Protection of Local Wisdom Thailand**. (In Thai) Bangkok: The Center of Folklore Research.
- Chamsanthia, V. (1988). **A Study of Educational Management for Local Wisdom Transformation in Primary School Under The Chaiyaphum Provincial Educational Office: A Case Study of Thai Lao Group**. (In Thai). Khon Kaen: Master of Education Thesis, Khon Kaen University.
- Chompoohlong, N. (1999). **Training Package for self, Creation and Course Development by using Local Wisdom Group work and basic Job**. (In Thai). 2nd ed. Mahasarakham: Apichart Printing.
- Foucault, Michel. (2002). **Archaeology of Knowledge**. London: Routledge.
- Gaewthep, K. (2005). **When looking through the Media and Create Culture**. (In Thai). Bangkok: Sala Daeng.
- Gnoli, C., & Szostak, R. (2007). The Leon Manifesto. Retrieved July 15, 2009, from <http://www.iskoi.org/ilc/leon.htm>
- Geertz, Clifford. (1983). **Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology**. New York: Basic Books.
- Grenier, Louise. (1998). **Working with Indigenous Knowledge: A guide for Researchers: International Development Research.Center**. Canada: Ottawa Printing.
- Hawanoen, N. (2002). **The Research on the Knowledge Creation of the Community**. In Documentation Training Workshop about the Direction of

- Creation of Local Knowledge with Research in the New Century. (In Thai). Bangkok: Thailand Research Fund.
- Hjorland, B. (2007a). Classification. Retrieved July 27, 2007, from [http://www.db.dk/bh/lifeboat\\_ko/CONCEPTS/classification.htm](http://www.db.dk/bh/lifeboat_ko/CONCEPTS/classification.htm)
- . (2007b). **Knowledge Organization (KO)**. Retrieved July 27, 2007, from [http://www.db.dk/bh/Lifeboat\\_KO/CONCEPTS/knowledge\\_organization.htm](http://www.db.dk/bh/Lifeboat_KO/CONCEPTS/knowledge_organization.htm)
- . (2007c). **Nine Principles of Knowledge Organization**. Retrieved January 25, 2009, from <http://dlist.sir.arizona.edu/2144/>
- . (2008). What is Knowledge Organization (KO)? **Knowledge Organization**, 35(2/3), 86-101.
- Hjorland, B., & Pedersen, N. (2005). A Substantive Theory of Classification for Information Retrieval. **Journal of Documentation**, 61(5), 582 - 597.
- Hjorland, B., & Pedersen, N. (2005). Classification Theory. Retrieved July 27, 2007, from [http://www.db.dk/bh/Lifeboat\\_KO/CONCEPTS/Hjorland](http://www.db.dk/bh/Lifeboat_KO/CONCEPTS/Hjorland)
- Jansoon, S. (1995). **Popular Wisdom and Rural Development**. (In Thai). Bangkok: Moobaan publisher.
- Kanchanapan, O. (2001). **The Social Dimension Thai and Issues participation of citizens in Thailand**. In Chaianan Samutawanich and team. Good Governance: Participation of citizens and Environmental processes. (In Thai). Bangkok: saitarn.
- Keyes, Charles F. (1978). **Ethnography and Anthropological Intrepretation in the Study of Thailand** .N.P.: n.p.
- Kumar, K. (1985). **Theory of Classification**. New Delhi: Vani educational Book.
- Na Talang, A. (2001a). **Isan Wisdom**. (In Thai). Bangkok: Amarin Printing.
- . (2001b). **Overview Thai Wisdom: Folk Wisdom and Learning Process and Adaptation of Folklore**. (In Thai) Bangkok: Amarin Printing.
- Nuntapichai, Siwanath. (2014). Using Facet Classification Approach for Organizing Knowledge of Thai Traditional Medicine. **Sonklanakarin Journal of Social Sciences and Humanities** 20 (1), 113-160.

- Office of the National Culture Commission. (2008). Thai Wisdom. (In Thai). From <http://www.thaiwisdom.org> [September 2, 2010].
- Ramitanondh, C. (1994). **Culture and Biodiversity**. In Wiwat Katitamnith Editor. Biodiversity and Sustainability. (In Thai). 2<sup>nd</sup> ed. Bangkok: Local institutions.
- Santasombut, Y. (1999). **Biodiversity and Indigenous Knowledge for Sub Sustainable Development**. (In Thai). Chiang Mai: Nopburee Press Company Printing Design.
- Shiri, A. (2006). Knowledge Organization Systems in Canadian Digital Library Collections. Retrieved January 25, 2009, from [www.cais-acsi.ca/proceedings/2006/shiri\\_2006.pdf](http://www.cais-acsi.ca/proceedings/2006/shiri_2006.pdf)
- SKOS. (2008). Knowledge Organization System: An Overview. Systems of Knowledge Organization for Digital Libraries. Retrieved January 25, 2009 from <http://www.clir.org/pubs/reports/pub91/1knowledge.html>
- Si, L., Xu, L., & Chen, H. (2006). Knowledge Organization Systems and Interfaces of Digital Libraries in China. In L. Feng. et al. (Ed.). **WISE 2006 Workshops, LNCS 4256**. (pp. 259-268). Berlin: Springer-Verlag.
- Somkane, O. (1992). **Condition and Issue Bringing Folk Wisdom for Using Course Development Elementary School under the Office of Elementary Ubon Ratchathani Province**. (In Thai). Bangkok: Master of Education Thesis, Chulalongkorn University.
- Samutcup, Suriya and kitoasa, Pattana. (1999). **Local Wisdom in Course Rural Studies**. (In Thai). Nakhonratchasima: Institute of Social Technology at Suranaree University of Technology. Nakhonratchasima: Institute of Social Technology at Suranaree University of Technology.สำนักงาน
- Taylor, A. G. (2004). **The Organization of Information**. Wesport, CT: Libraries Unlimited.
- Thammawat, C. (1998a). **Isan Indigenous Knowledge**. (In Thai). Mahasarakham : Treatise project of faculty of Humanities and Social Sciences, Mahasarakham University.

- \_\_\_\_\_. (1998b). **Isan of Wisdom: Gather Articles Isan Study**. (In Thai). Mahasarakham: Mahasarakham University.
- Tongchai, H. (2003). Thai Wisdom. Teaching Publications Group of the North East Rajabhat University. (In Thai). (Duplication papers).
- Tongdee, O. (2008). **The Rice Culture: Rituals Concerning Rice and Farming, the Technology of the Past, the tradition at Present, Legend of the Future**. (In Thai). Bangkok: Mahidol University.
- Vaddhanaphuti, Chayan and BuphaSirichoti, Chantana (Editor). (1997). **Approaches to the Study of Indigenous Knowledge System: Some Preliminary Thoughts**. (In Thai). Bangkok: Project for Ethnic Studies and Development, Chiang Mai University.
- Walker, D.H. (1994). **A knowledge-Based System Approach to Agroforestry Research and Extension**. UK.:Ph.d. Thesis. University of Wales.
- Wasee, P. (1993). **National Education and Local Wisdom, Folk Wisdom and Rural Development**. (In Thai) 2nd ed. Bangkok: Amarin Printing and publisher.
- Wolfe, J. Bechard, C. Cizek, P. and Cole, D. (1992). **Indigenous Knowledge and Resource Management Systems**. Guelph, Canada: University of Guelph.